

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Експериментальний підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів (класів)
з навчанням угорською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УЖГОРОД
2014

УДК
ББК

Авторський колектив
І.П. Ющук, Т.Д. Гнаткович, А.Ю. Лукач,
Є.Е. Борисова, К.М. Лавер

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист 26.06.2014 № 141/12-Г-993)

Українська мова: Експериментальний підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. (класів) з навчанням угорською мовою / І.П. Ющук, Т.Д. Гнаткович, А.Ю. Лукач, Є.Е. Борисова, К.М. Лавер. — Ужгород, 2014. — 115 с.

ISBN

УДК
ББК

©Ющук І.П., Гнаткович Т.Д.,
Лукач А.Ю., Борисова Є.Е.,
Лавер К.М., 2014
©Видавництво....., 2014

ISBN

Дорогі п'ятикласники!

Мова, наче розквітлий весняний сад, — пишна та рясна.

Мова, як море, — велична й безмежна.

Мова наче чарівна скринька, що зберігає коштовності народної мудрості, думок, почуттів...

Мова наче цілющий еліксир, який зцілює душевні рани, заряджає енергією, оздоровлює любов'ю.

Але мова — це й чітко організована система систем. З п'ятого класу ви починаєте вивчати систематичний курс української мови. Після узагальненого розгляду мовних явищ (тексту, речення, словосполучення, лексики, будови слова) ви докладно ознайомитеся зі звуками української мови й позначеннями їх на письмі, із творенням слів та їхніми значеннями, з частинами мови та їхніми особливостями, зі способами зв'язку слів у реченні для передачі інформації тощо.

Вивчаючи українську мову й користуючись нею, ви:

- відчуєте її красу, милозвучність і гнучкість;
- розкриєте для себе багатство її виражальних засобів;
- прилучитесь до пізнання Всесвіту й маленької батьківщини;
- поглибите любов до землі, на якій живете;
- удосконалите власне мовлення задля успішного спілкування.

Мова для цього — найкращий інструмент, але за умови, якщо нею досконало володіти, якщо знати всі її можливості й силу.

Людина вчиться мови все своє життя — від народження до глибокої старості. І чим досконаліше ви знатимете українську мову, тим краще будете мислити, скоріше знаходити розв'язки, легше й чіткіше висловлювати свої думки. Адже, як сказав великий німецький поет Й.В. Гете, скільки ти мов знаєш, стільки разів ти людина.

Нехай діалог з українським словом принесе вам естетичне задоволення, радість пізнання прекрасного.

Бо ж сенс життя — у радості пізнання краси. Тож нехай щастить вам на цьому шляху!

ЗМІСТ

§ 1. Вступ. Значення мови в житті суспільства. Українська мова — державна мова України.

Повторення

Систематизація й узагальнення вивченого в початкових класах

- § 2. Частина мови: способи їх розпізнавання.
- § 3. Іменник. Велика буква і лапки при іменниках.
- § 4. Прикметник. Голосні у відмінкових закінченнях іменників, прикметників.
- § 5. Розвиток мовлення. Загальне уявлення про спілкування і мовлення, види мовленнєвої діяльності. Мета спілкування й адресат мовлення; види мовлення; основні правила спілкування.
- § 6. Числівник. Займенник.
- § 7. Дієслово. *Не* з дієсловами. Вимова й написання *-иця, -тьця* в кінці дієслів.
- § 8. Прислівник. Написання вивчених прислівників.
- § 9. Прийменник. Написання прийменників з іншими частинами мови.
- § 10. Сполучник. Кома перед сполучниками *а, але*.

Поняття про текст

- § 11. Розвиток мовлення. Текст і його ознаки: тема й основна думка, задум, наявність зв'язаних за змістом речень, завершеність.
- § 12. Розвиток мовлення. Поділ тексту на мікротеми й абзаци, а речення в тексті — на відоме й нове.
- § 13. План готового тексту (простий).
- § 14. Мовні засоби зв'язку речень у тексті.
- § 15. Тексти різних типів — розповідь, опис, роздум (повторення)
- § 16. . Усний переказ тексту розповідного характеру.
- § 17. Поняття про розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий та публіцистичний стилі мови (повторення і поглиблення).
- § 18. Стилїстична помилка (практично).
- § 19. . Особливості побудови опису.
- § 20. . Докладний переказ тексту-опису предмета (письмово).
- § 21. Повторення й узагальнення вивченого з теми «Поняття про текст».

Відомості з синтаксису і пунктуації

Словосполучення

- § 22. Словосполучення. Відмінність словосполучення від слова, його форми й речення.
- § 23. Головне та залежне слово у словосполученні.
- § 24. Лексичні та фразеологічні сполучення слів.
- § 25. Граматична помилка та її умовне позначення (практично).

Речення, його граматична основа

- § 26. Речення, його головні члени (підмет і присудок).
- § 27. Головні члени речення: підмет (простий та складений) і присудок.

- § 28. Загальне ознайомлення із складеним дієслівним і складеним іменним присудком.
- § 29. Тире між групою підмета і групою присудка.
- § 30. Речення з одним головним членом.
- § 31. Види речень за метою висловлювань: розповідні, питальні, спонукальні (повторення). Окличні речення (повторення).
- § 32. Розділові знаки в кінці речень (повторення). Пунктуаційна помилка та її умовне позначення (практично).
- § 33. Розвиток мовлення. Усний твір-опис тваринки в художньому стилі.

Другорядні члени речення

- § 34. Додаток.
- § 35. Означення.
- § 36. Обставина.
- § 37. Розвиток мовлення. Письмовий твір-оповідання про випадок із життя.

Речення з однорідними членами

- § 38. Речення з однорідними членами речення (без сполучників і зі сполучниками *а, але, і*). Кома між однорідними членами речення.
- § 39. Узагальнювальне слово. Двокрапка й тире в реченнях з узагальнювальними словами.
- § 40. Звертання. Розділові знаки при звертанні.
- § 41. Найуживаніші вставні слова. Ознайомлення з найбільш уживаними вставними словами (практично). Виділення вставних слів на письмі комами.
- § 42. Складні речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.
- § 43. Кома між частинами складного речення, з'єднаними сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.
- § 44. РМ. Складання діалогів. Правила спілкування.
- § 45. Пряма мова. Розділові знаки при прямій мові.
- § 46. Діалог. Види діалогічного мовлення. Мовленнєвий етикет у діалогах. Розділові знаки при діалозі.
- § 47. Типи діалогічного мовлення (діалог питання-відповідь, діалог-обмін повідомленнями, діалог-волевиявлення тощо).
- § 48. Ситуативність діалогічного мовлення (практично).

Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія

- § 49. Букви (літери). Алфавіт.
- § 50. Позначення звуків на письмі. Співвідношення звуків і букв.
- § 51. Вимова звуків, що позначаються буквами *г* і *ґ*.
- § 52. Звуки мови. Голосні та приголосні звуки.
- § 53. Приголосні тверді та м'які, сонорні, дзвінки й глухі.
- § 54. Фонетична транскрипція.
- § 55. Розвиток мовлення. Написання вітальних листівок. Адреса.
- § 56. Повторення й узагальнення вивченого.

II СЕМЕСТР

Вимова наголошених і ненаголошених голосних

- § 57. Наголос. Орфоепічний словник і словник наголосів.
- § 58. Наголошені й ненаголошені голосні.
- § 59. Вимова голосних. Ненаголошені голосні [e], [и], [o] в коренях слів та їх позначення на письмі.
- § 60. Ненаголошені голосні, що не перевіряються наголосом.
- § 61. Чергування голосних [o] — [a], [e] — [i], [e] — [и]; [o], [e] з [i]; [e] — [o] після [ж], [ч], [ш]; [и], [і] після [ж], [ч], [ш]; [шч] та [г], [к], [х] у коренях слів.
- § 62. Орфоепічна помилка (практично).
- § 63. Розвиток мовлення. Читання вголос тексту науково-популярного стилю.
- § 64. Розвиток мовлення. Короткий твір-розповідь у художньому стилі.
- § 65. Склад. Відкриті й закриті склади.
- § 66. Поділ слів на склади і поділ слова для переносу. Основні правила переносу.
- § 67. Орфографічний словник. Робота зі словником.
- § 68. Орфографічна помилка, її умовне позначення (практично). Орфограма (практично).
- § 69. Розвиток мовлення. Стисле переказування змісту побаченого.

Вимова приголосних звуків

- § 70. Уподібнення приголосних звуків (на межі префікса і кореня, в середині слова, *-ися і -ться* в дієсловах).
- § 71. Спрощення в групах приголосних.
- § 72. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків (практично).
- § 73. Чергування приголосних [г], [к], [х] — [ж], [ч], [ш] — [з'], [ц'], [с']
- § 74. Розвиток мовлення. Навчальний твір-опис тваринки в художньому стилі.
- § 75. Явище милозвучності в українській мові. Основні випадки чергування *у — в* та *і — й*.
- § 76. Вимова префіксів *з-* (*зі-, с-*) та *роз-, без-*. Написання префіксів *з-* (*зі-, с-*) та *роз-, без-*.
- § 77. Вимова та написання префіксів *пре-, при-, прі-*.
- § 78. Правила вживання м'якого знака.
- § 79. Правила вживання апострофа. Вимова слів з апострофом.
- § 80. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних та збігу однакових приголосних звуків.
- § 81. Розвиток мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль, сферу його застосування. Складання запрошення.
- § 82. Написання слів іншомовного походження. Словник іншомовних слів.
- § 83. Розвиток мовлення. Усний твір-розповідь за ситуацією.

Лексика

- § 84. Лексикологія. Словникове багатство української мови.
- § 85. Лексичне значення слова.
- § 86. Слова однозначні й багатозначні.

- § 87. Розвиток мовлення. Навчальний твір-опис за малюнком.
- § 88. Уживання слів у прямому й переносному значеннях.
- § 89. Епітети, метафора, метонімія (практично).
- § 90. Лексична помилка (практично).
- § 91. Загальноовживані (нейтральні) і стилістично забарвлені слова.
- § 92. Ознайомлення з тлумачним і перекладним словниками.

Групи слів за значенням

- § 93. Омоніми. Джерела омонімії. Словник омонімів.
- § 94. Пароніми. Словник паронімів.
- § 95. Синоніми. Джерела синонімії. Лексичні та контекстуальні синоніми. Перифрази. Словник синонімів.
- § 96. Розвиток мовлення. Поняття про публіцистичний стиль, сфера його вживання. Написання замітки.
- § 97. Антоніми. Загальноовживані та контекстуальні антоніми.
- § 98. Поняття про оксюморон, антитезу.

Будова слова. Орфографія

- § 99. Форми слова і спільнокореневі слова.
- § 100. Корінь, суфікс, префікс і закінчення — значущі частини слова (повторення і поглиблення відомостей).
- § 101. Вивчені орфограми в значущих частинах слова (повторення).

Повторення й узагальнення в кінці року

- §102. Синтаксис і пунктуація.
- §103. Лексикологія, фразеологія.
- §104. Будова слова й орфографія.
- § 105. Фонетика і графіка.
- § 106. Орфоепія й орфографія.
- § 107. Розвиток мовлення. Складання діалогу.
- § 108. Розвиток мовлення. Переклад тексту українською мовою.
- § 109. Систематизація й узагальнення вивченого.

**§ 1. Вступ. Значення мови в житті суспільства.
Українська мова – державна мова України**

Вправа 1. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш. Визначте його основну думку. Одне із речень (на вибір) перепишіть у зошити. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення виділених слів.

ХТО ЛЮБИТЬ, ТОЙ ЛЕГКО ВЧИТЬ
Якщо з українською мовою
в тебе, друже, не все гаразд,
не вважай її *примусовою*,
полюби, як весною *рост*.
Примусова тим, хто цурається,
а хто любить, той легко вчить:
все як пишеться, так вимовляється, —
все, як пісня, у ній звучить.
І *журлива* вона, й піднесена,
тільки *фальш* для неї чужа.
В ній душа Шевченкова й Лесина
і Франкова у ній душа.

(Д. Білоус)

II. Побудуйте речення про українську мову, використовуючи подані або самостійно дібрані вами епітети й порівняння.

Співуча, мелодійна, барвінкова, дзвінка, багата; завжди нова, як подих вітру; мила серцю, як світанкова зоря; квітуча, як весняний сад.

Вправа 2. Запишіть речення. Поясніть зміст кожного з висловлювань. Визначте, що їх об'єднує.

1. Наша слава — Українська держава (*Нар. тв.*). 2. Державною мовою в Україні є українська мова (*Конституція України*). 3. Мова козаків дуже ніжна і сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів (*П'єр Шевальє*). 4. Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних мов слов'янства (*М. Драгоманов*). 5. Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахощів — скількома епітетами супроводяться визнання української мови. І, зрештою, всі ці епітети слушні (*О. Гончар*).

Вправа 3. Складіть прислів'я, дібравши з довідки пропущені частини. Запишіть їх. Поясніть зміст кожного з них.

1. Птицю пізнати по пір'ю, а людину... 2. Від теплого слова і лід... 3. Як привітаєшся, так і ... 4. Багато знай, та ... 5. Що на думці, те й ... 6. Мудре

слово ... відчиняє. 7. Слово до слова — ... .8. На те людині дано розум і мову, щоб ділитися ... з іншими (*Нар. тв.*).

Довідка: відкажуть; розмерзається; по мові; ще питай; на язиці; зложиться мова; залізні ворота; своїми думками.

Вправа 4. Запишіть речення. Поясніть зміст кожного з висловлювань.

1. Я дуже люблю народну українську мову, звучну, барвисту й таку м'яку (*Л. Толстой*). 2. І яка чудова, світла і багата українська мова (*Марійка Підгірянка*). 3. Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить (*Олександр Олесь*). 4. Українська мова — божиста, богодана, богообрана (*Мойсей Фішбейн*). 5. Щоб мова тобі повністю відкрилася, маєш бути залюбленим в неї (*О. Гончар*). 6. Мов поганих не існує, є лиш погані язики (*А. Бортняк*). 7. Заговори, щоб я тебе побачив (*Сократ*).

- Яку роль відіграє мова в житті кожної людини й суспільства?
- Які засоби, крім мови, люди використовують для спілкування?
- Які мови вивчають у школі і для чого вони потрібні людині?

Вправа 5. I. Прослухайте (прочитайте) вислів відомого мовознавця С. Караванського. Чому державну мову науковець прирівнює до державного герба та гімну? Перепишіть вислів. Що в ньому сказано про українську мову як державну?

Державна мова окремої державної нації є її національне багатство, яке належить шанувати і боронити громадянам окремої держави так само, як державний прапор, державний герб та державний гімн (За С. Караванським).

II. Виділені слова розберіть за будовою. Поясніть розділові знаки. Зробіть синтаксичний розбір (усно).

Вправа 6. I. Прочитайте вислів Панаса Мирного. Як ви розумієте його зміст?

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

II. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення слова *мова*. Складіть два-три речення зі словом *мова*.

Вправа 7. Прочитайте прислів'я й поясніть значення кожного з них.

1. Щире слово, добре діло душу й серце обіграло. 2. Хто не знає, нехай людей питає. 3. Язык до Києва доведе. 4. Азбука — то до мудрості дорога. 5. Людина без книги як риба без води. 6. Письменний бачить поночі більше, ніж неписьменний удень. 7. Де грамотні люди, там біди не буде.

Мовні цікавинки

У світі близько 7000 мов. З них лише 500 є літературними: це мови, які мають свою писемність, ними написано багато наукової та художньої літератури, публікуються журнали і газети, навчаються у школах, інститутах, університетах. За кількістю носіїв українська мова посідає 14 місце серед мов світу, на першому місці — китайська (більше мільярда користувачів), англійська — на четвертому місці, російська — на сьомому, польська — на шістнадцятому.

Прочитайте і запам'ятайте!

Українська мова є державною мовою України. Нею розмовляє понад 40 мільйонів користувачів. Це одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу.

Коли виникла українська мова — ніхто не знає. Принаймні вже за часів Київської Русі вона звучала на всій території першої української держави. Коли 988 року було прийнято християнство, то князі й бояри за літературну мову обрали церковнослов'янську, запозичену з Болгарії. Нею вони читали й писали, навчалися в школі. Але простий народ тримався своєї, української мови, розмовляв нею, співав пісні, оповідав казки й перекази.

Доля української мови протягом століть була нелегкою. Не дозволяли друкувати українською мовою книжки, вчитися нею в школах та університетах, користуватися в урядових установах. Але мова жила, розвивалася й ставала дедалі кращою, багатшою.

У Словнику української мови в 11 томах — у якому, проте, зібрано далеко не всю лексику — налічується понад 134 тисячі слів. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови 2005 року видання міститься майже чверть мільйона слів.

Українською мовою можна висловити й передати найтонші почуття, описати все, що бачить людське око. Нею написано багато визначних творів і наукових праць, на українську мову блискуче перекладено більшість шедеврів світової літератури. Перша у світі «Енциклопедія кібернетики» була видана українською мовою (*З журналу*).

Вправа 8. Прочитайте розповідь про прапор і герб України. Розпитайте рідних, знайомих, що їм відомо про ці державні символи. Їхню розповідь запишіть.

Кожна держава має свій прапор і герб. Синьо-жовтий прапор нашої держави України прийшов до нас із давнини. Синій колір на ньому — це колір погідного неба. Він означає мир. Жовтий колір — це колір достиглого лану пшениці. Він означає достаток, багатство. Разом вони ніби промовляють: ми за мирну працю.

Тризуб ще давніший, ніж синьо-жовтий прапор. Його значення загубилося в глибині століть. Одні вчені вважають його умовним зображенням дерева життя, інші вбачають у ньому символ влади, ще інші — символ руху (перший зубець — минуле, середній — сучасне і третій — майбутнє), а дехто прочитує тут слово «воля».

Синьо-жовтий прапор і тризуб символізують незалежність України. До них треба ставитися з пошаною (З журналу).

Подумайте й дайте відповіді на запитання

- Яке значення для громадян держави має державна мова? Чому?
- Чому державною мовою має бути мова народу, який творить державу?
- Чому державну мову повинен знати кожен, хто живе в цій державі?

Словник

багатство — *gazdagság*

барвистий — *szines*

влада — *hatalom*

вчений — *tudás*

герб — *cimer*

громадянин — *állampolgár*

державна — *állam*

достаток — *jólét*

достиглий — *érett*

загубити — *elveszit*

конституція — *alkotmány*

лан — *(búza)mező*

незалежність — *függetlenség*

погідний — *derült, derüs (égbolt)*

пошана — *tisztelet*

прапор — *zászló*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

§ 2. Частина мови: основні способи їхнього розпізнавання

Вправа 9. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш Д. Білоуса.

ЯК НАМИСТИНИ, ДИВО КАЛИНОВЕ — ЧАСТИНИ МОВИ!

Який співець, поет, який письменник

уперше слово вигдав — іменник ?

ІМЕННИК! Він узяв собі на плечі

велике діло — визначати речі.

ПРИКМЕТНИК дасть іменнику-предмету

якусь його ознаку чи прикмету.

А поспитай звичайного ЗАЙМЕННИКА,

за кого він у мові? За іменника!

(Хоч може цей наш скромний посередник

замінювать числівник і прикметник).

ЧИСЛІВНИК може визначить тобі

число речей, порядок при лічбі.

Ну а візьмімо назву — ДІЄСЛОВО,

само підказує, що діє слово!

ПРИСЛІВНИК звук, незмінюваний в мові,

Ознаки різні виражать при слові.

II. Розкажіть, що означає назва кожної частини мови. За потреби скористайтеся таблицею.

III. Доберіть по два власні приклади до кожної частини мови.

Зразок: іменник: *школа, Василь*; прикметник: *рідна, золотий...*

Загальна характеристика частин мови

Частини мови	Питання	За значенням	Змінюваність
I. Іменник	хто? що?	самостійна, називає предмети	змінювана
II. Прикметник	який? чий?	самостійна, називає ознаки	— " —
III. Числівник	скільки? котрій?	самостійна, називає кількість або порядок при лічбі	— " —
IV. Займенник	хто? що? який? чий? скільки? котрий?	самостійна, вказує на предмети, ознаку, кількість	— " —
V. Дієслово	що робити? що зробити?	самостійна, називає дію або стан	— " —
VI. Прислівник	як? де? коли? чому? навіщо?	самостійна, називає обставини	незмінювана
VII. Прийменник	—	службова	— " —
VIII. Сполучник	—	— " —	— " —
IX. Частка	—	— " —	— " —
X. Вигук	—	особлива	— " —

Пригадайте!

Усі слова залежно від їхнього лексичного значення, граматичних ознак, способів змінювання і ролі в реченні поділяються на десять частин мови.

Частини мови діляться на **самостійні** (повнозначні), які в реченні можуть виступати членами речення, і **службові** (неповнозначні), які виконують допоміжну роль у побудові речень.

Вправа 10 (з ключем). Перевір себе. I. Пригадайте частини мови, які ви вивчали в попередньому класі. Випишіть підряд у три стовпчики окремо іменники, прикметники, дієслова.

Учень, історичний, учитися, радісний, свято, активні, набуваємо, працею, аналізують, добрий, осіння, відкриваєш, читаєте, історія, святковий, товариського, хвилина, аплодує, іскристим, іскорки, втішний, напишу, несемо, акуратні, ідеш, відкриття, мирний.

II. Підкресліть у всіх словах початкову букву. Якщо ви правильно виконали вправу, то з цих букв у вас складеться побажання. Прочитайте його й запишіть.

Вправа 11. I. Перепишіть. У перших трьох реченнях визначте всі самостійні частини мови.

Україна — наша Батьківщина. У ній живуть працьовиті люди. Вона багата на корисні копалини — вугілля, залізну руду, марганець, свинець, титан, нікель...Щедрі врожаї вирощують на її ланах: жита, пшениці, льону, цукрових буряків, кукурудзи, соняшнику. А яка мальовнича природа України — річка Дніпро, Карпати, узбережжя Криму!

Наша Вітчизна подарувала людству геніальні українські пісні, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Володимира Винниченка та багатьох інших видатних письменників (З журналу).

Зразок: Україна (ім.), наша (займ.), Батьківщина (ім.)

II. Доберіть синоніми до слова «Батьківщина».

III. Поясніть значення слова «Батьківщина», звірте свою думку з тлумачним словником.

Вправа 12. Хвилинка мудрих думок. I. Запишіть у зошит прислів'я та приказки про рідний край, які ви знаєте.

II. У кожному реченні визначте службові частини мови.

Зразок. Людина без (прийм.) рідної землі як (спол.) соловей без (прийм.) гнізда.

Вправа 13. Творча робота. Розгляньте малюнок. Письмово поясніть значення крилатого вислову «Наша Україна — як квітка пишна», використовуючи самостійні та службові частини мови.

Вправа 14 (з ключем). Перевір себе. Випишіть підряд слова за частинами мови в тому порядку, як вони названі в таблиці: іменники, прикметники, числівники і т.д.

Триста, ущухати, вчасно, вікно, знахідка, тихий, бачиш, оскільки, отже, гов!, умілий, кожний, вшанування, спокійний, вйокає, над.

Ключ. З других букв має скластися перша частина вислову давньоримського поета Публія Сіра: «... собі — ніколи».

Тестове завдання для самоперевірки

Установіть відповідність між словами і частинами мови, до яких вони належать:

1 іменники	А але, й, якщо;
2 прикметники	Б широкий, білий, дерев'яний;
3 прислівники	В уночі, щодня, по-українськи;
4 сполучники	Г над, до, у; Д Кирило, олень, тунець.

Словник

бачити — lát	оскільки — ammennyben, miután
вчасно — időben történi	отже — tehát, akkor
вшановувати — (meg)tisztel; hódol	спокійний — nyugodt
знахідка — lelet	умілий — ügyes
над — felett	ущухати — elcsendesül

§ 3. Іменник. Велика літера і лапки при іменниках

Вправа 15. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш. Про яку частину мови в ньому розповідається?

Він свою справу знає:
Всі предмети називає –
І великі, і не дуже,
Все, що хочеш, любий друже.
І людину, і тварину,
І маленьку їх дитину,
Всяку птицю іменує –
Імен йому не бракує.
Ліси, гори і долини,
Ріки, моря, океани.
Безкінечні земні далі,
Нагороди і медалі –
Всім дає він імена –
Праця ж бо його така.

(В. Верховень)

II. Випишіть підряд 10 іменників. Визначте їхній рід, число, відмінок.

Зразок: людину — поч. ф. — людина, ж. р., одн., З.в.

Пригадайте!

Іменником називається **самостійна** частина мови, яка **називає предмет** і відповідає на питання **хто?** або **що?**

За значенням усі іменники поділяються на **назви істот** і **назви неістот**.

Серед назв **істот** розрізняємо назви осіб і назви тварин.

До **назв осіб** належать назви людей, а також назви різних дійових осіб у художніх творах: *чоловік, дитя, дочка, токар, директор, депутат, мрійник, велосипедист, Іштван, Петренко, Ягня, Мальований Стовп, Вітер*. Назви осіб відповідають на питання хто?

До **назв тварин** належать назви всіх представників тваринного світу, включаючи з найпростіших: *кит, слон, корова, свиня, поросся, ластівка, карась, рак, метелик, жук, черв'як, гідра, мікроб*.

Назви неістот відповідають на питання що?

Пригадайте!

Іменники характеризуються певними граматичними ознаками. Іменники (щоправда, не всі) мають рід, змінюються за числами й відмінками.

Іменники **бувають чоловічого, жіночого або середнього роду**.

Рід іменника визначаємо, співвідносячи його з *він, вона, воно* або поєднуючи з *цей, ця, це*: *цей суддя* (він), *ця стаття* (вона), *це життя* (воно); *цей степ* (він), *ця путь* (вона), *це листя* (воно), *цей біль* (він), *цей Дніпро* (він).

Іменники мають два числа: **однину й множину**.

Іменник в однині можна співвіднести з *він, вона, воно* або поєднати з *цей, ця, це*: *цей корінь* (він), *ця сосна* (вона), *це коріння* (воно).

Іменник у множині можна співвіднести з *вони* або поєднати з *ці*: *ці корені* (вони), *ці сосни* (вони).

Іменники, які вживаються тільки в множині, роду не мають: *двері, граблі, Карпати, Нижні Ремети*.

Вправа 16 (з ключем). Перевір себе. Запишіть іменники у три стовпчики за родами: 1) середній; 2) жіночий; 3) чоловічий. Іменників, рід яких не визначається, не виписуйте.

Взірець, батько, стежка, сіль, узбіччя, радіо, Ялта, плетиво, ножиці, дерево, льодовня, джерело, скаут, собака, рагу, оказія, двері, сила, Дніпро, ательє, листя, свіжість, сани, ніч, біль, вдячність, світ.

Ключ. З других букв має скластися закінчення вислову Вольтера: «Свобода полягає в тому, щоб...»

Пригадайте!

Іменник, пов'язуючись у реченні з іншими словами, змінюється за відмінками.

В українській мові є **сім відмінків**, кожний з яких відповідає на певне питання:

- 1) називний — хто? що? (*син, яблуко; сини, яблука*);
- 2) родовий — кого? чого? (*сина, яблука; синів, яблук*);
- 3) давальний — кому? чому? (*синові, яблуку; сиnam, яблукам*);
- 4) знахідний — кого? що? (*сина, яблуко; синів, яблука*);
- 5) орудний — ким? чим? (*сином, яблуком; синами, яблуками*);

б) місцевий — на (в, при) кому? на (в, при) чому? (*на (в, при) синові, яблуку; синах, яблуках*);

7) кличний — хто? що? (*сину, яблуко; сини, яблука*).

Називний відмінок називається прямим, усі інші — непрямими.

Називний і кличний відмінки вживаються завжди без прийменника, місцевий — завжди з прийменником, давальний відмінок виступає майже завжди без прийменника: (кому?) *Мені* (без кого?) *без тебе жити годі, я лиш* (кому?) *тобі одній співав, живу* (чим?) *думками у народі, якому* (що?) *серце я віддав* (*В. Гренджа-Донський*) Усі інші відмінки можуть вживатися як з прийменниками, так і без них.

Щоб під час аналізу іменників не сплутати знахідного відмінка з називним або родовим, слід ставити до іменника відразу обидва питання хто? що?, кого? чого? або кого? що?: *За сонцем* (хто? що?) *хмаронька пливе*, (кого? що?) *червоні поли розстилає і* (кого? що?) *сонце спатоньки зове у* (кого? що?) *синє море* (*Т. Шевченко*).

В українській мові є іменники, які не змінюються. Це переважно слова іншомовного походження (*кашне, метро, парі, Перу, Чилі, Гейне, Дюма*), жіночі прізвища на приголосний та -о (*про Зою Гайдай, від Оксани Петрусенко*), а також деякі аббревіатури (*МЗС, ООН, райвно*, але: *біля загсу, у ЦУМі*). Відмінки таких іменників визначаємо за питанням, на яке вони відповідають у реченні або словосполученні.

Вправа 17 (з ключем). Перевір себе Випишіть іменники без прийменників підряд у тому порядку, у якому відмінку вони стоять: 1) у називному; 2) у родовому; 3) у давальному і т.д.

Свічка, (на) кінець, (з) примусу, (завдяки) витривалості, справа, (з) успіхом, (при) здоров'ї, (круг) Києва, (про) князів, (в) ООН, (перед) кладкою, (за) участі, (услід) онукам, (у) далечінь, (за) вітром, (наперекір) бурям, (по) склі.

Ключ. З других букв іменників має скластися закінчення вислову американського письменника Р. Емерсона: «Слабкі люди вірять в удачу, сильні — ...».

Мовні цікавинки

Місто з найдовшою назвою — це Бангкок, столиця Таїланду. Повну назву його можна перекласти українською мовою приблизно так: «Велике місто ангелів, найвище сховище божественних скарбів, велика земля, яку не можна завоювати, велике й квітуче царство, чудова й квітуча столиця дев'яти коштовних каменів, місто, де живуть найбільші володарі у величному палаці, житло богів, здатних перевтілюватись у духів». Назва, записана в оригіналі, нараховує 147 літер.

Вправа 18. Перепишіть. Слова, що в дужках, поставте в потрібному числі й відмінку. Закінчення підкресліть.

Сьогодні я був у (бібліотека). Там стоять (стелаж) з (книга). На (стіна) написано: «До (книжка) ставтеся з (любов)!» Бібліотекарка запропонувала мені багато цікавих (книжка). Я вибрав собі дві (книжка): «Михайлик — джура козацький» (Марія) Пригари й «Українські народні (казка)». Коли я виходив, то подякував (бібліотекарка).

Пригадайте!

Назви бувають загальні і власні.

Загальні назви даються багатьом однаковим предметам та поняттям: *тракторист, кінь, заєць, садок, книжка, газета, гора, річка, трава, конвалія, стебло, ніжність, думка, намір.*

Власні назви даються окремим предметам, щоб відрізнити їх від інших подібних: *Иштван, Дюла, Петро, Моріц, Петефі, Венера, Марс, Дніпро, Дунай, Тиса, Закарпаття, Донбас, Мукачево, «Україна молода» (газета), «Веселка» (видавництво).*

Велика буква у власних назвах

У власних назвах з великої букви можуть писатися всі слова або тільки перше слово.

З великої букви пишуться всі слова (крім загальних назв типу *громадянин, добродій, пан, письменник, депутат, країна, область, місто, село, вулиця, море, планета, зірка* і под.):

1) в іменах, прізвищах, прізвиськах, псевдонімах людей: *громадянин Григорій Петрович Куценко, поет Шандор Петефі, Леся Українка, Каменяр (про І. Франка), князь Лаборець*; з великої букви пишуться також присвійні прикметники, утворені від власних назв людей: *Шевченків «Заповіт», Франкові «Каменярі», Беттініна книжка, Иштванів брат*;

2) у власних назвах міфологічних істот, персонажів творів: *бог Перун, Дажбог, Зевс, Юпітер, Антей, Дід Мороз, Баба Яга Костяна Нога, Червона Шапочка, Вовк, Мавка, Лісовик, Перелесник, Доля*;

3) у кличках тварин: *кінь Орлик, корова Ряба, собака Буян, собака Білий Бім Чорне Вухо, кіт Жовте Око*;

4) у власних астрономічних, географічних і топонімічних назвах: *сузір'я Велика Ведмедиця (народна назва: Великий Віз), галактика Молочний Шлях (народна назва: Чумацький Шлях), галактика Велика Магелланова Хмара, Полярна зірка, море Спокою (на поверхні Місяця), Європа, ріка Тиса, гори Карпати, гора Говерла, Чорне море, Прикарпаття, озеро Синевир, заповідник Долина нарцисів*;

5) у назвах держав, територій, населених пунктів, вулиць, будівель тощо: *Україна, Українська Народна Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Польща, Далекий Схід, Берегівський район, місто Біла Церква, село Великі Береги, майдан Незалежності, Софійська площа, вулиця Ярославів Вал, площа Народна, бульвар Академіка Вернадського, Кловський узвіз, Золоті ворота, Андріївська церква, Маріїнський палац*; у словах *Батьківщина, Вітчизна*, якщо ці назви рівнозначні слову *Україна*;

б) у назвах найвищих державних установ України та міжнародних організацій: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки;*

7) у назвах релігійних понять та богослужбових книг: *Бог, Божя Мати, Син Божий, Святий Дух, Страшний Суд, Біблія, Коран.*

З великої букви пишеться тільки перше слово:

1) у назвах різних установ, закладів, громадських і політичних організацій: *Міністерство освіти і науки, Національний банк України, Національна академія наук України, Міністерство зовнішніх економічних зв'язків України, Державна телерадіомовна компанія України, Закарпатська обласна державна адміністрація, Національна спілка письменників України, Національна опера України, Березівська гімназія, Українська республіканська партія, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка;*

2) у назвах найвищих державних посад України та міжнародних посад: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, Генеральний секретар ООН;* з великої букви для підкреслення поваги можуть писатися й назви інших посад: *Міністр освіти і науки України, Посол Франції, Директор Інституту української мови;*

3) у назвах історичних подій, свят, знаменних дат, постів тощо: *Велика французька революція, Хмельниччина, Руїна, Семирічна війна, Друга світова війна, Новий рік, Великдень, Різдво, Покрова, Зелені свята, Великий піст, Масниця* тощо, але як виняток: *День Незалежності України;*

4) у назвах конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Акт проголошення незалежності України, Конституція України, Декларація прав людини, Версальський мир, Ялтинська конференція;*

5) у назвах, що беруться в лапки: *поема «Князь Лаборець», кінофільм «Камінний хрест», газета «Українська газета», літопис «Повість минулих літ», збірник законів «Руська правда», медаль «За бойові заслуги», станція метро «Хрещатик», готель «Закарпаття», вино «Троянда Закарпаття», цукерки «Ужгород», компанія «Дженерал моторс», торговий дім «Зимовий сад»; у подвійних назвах з великої букви пишеться також перше слово другої назви: *повість «Андрій Соловейко, або Вченіє світ, а невченіє — тьма», газета «Дейлі телеграф енд Морнінг пост».**

З малої букви пишуться:

1) імена, прізвища людей, географічні назви, що вживаються як загальні назви: *меценат, рентген, дизель, макінтош, галіфе, донжуан, йоркшир, бостон;*

2) прикметники на **-ський**, утворені від власних назв, якщо вони не входять до якоїсь іншої власної назви: *шевченківські традиції* (але: *Шевченківська премія*), *шекспірівський стиль*, *езопівська мова*, *київські вулиці* (але: *Закарпатська область*), *петриківський розпис*, *опішнянська декоративна кераміка.*

Вправа 19. Поясніть уживання великої букви та лапок у поданих словах і словосполученнях.

Європа, Сосницька загальноосвітня школа імені О.П. Довженка, опера «Катерина», Організація Об'єднаних Націй, Російська Федерація, роман «Орда», медаль «За бойові заслуги», газета «Урядовий кур'єр», місто Токіо, сузір'я Великої Ведмедиці, Нобелівська премія.

Вправа 20 (за варіантами). Спишіть, розкриваючи дужки.

I. (К,к)онвалія — багаторічна (Р,р)ослина. Вона поширена в (Є,є)вропі, (С,с)ередземномор'ї, (С,с)хідному (С,с)ибіру, на (Д,д)алекому (С,с)ході, в (К,к)итаї та (П,п)івнічній (А,а)мериці. Трапляється (К,к)онвалія також майже по всій (У,у)країні.

II. З,з)акарпатська (О,о)бласть, (Н,н)аціональна (А,а)кадемія (Н,н)аук (У,у)країни, (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях, (Ш,ш)евченкознавець, (Р,р)івненська АЕС, (Б,б)олгарія, (Є,є)вангеліє, (С,с)есія (В,в)ерховної (Р,р)ади, (М,м)істо (С,с)уми, (З,з)бройні (С,с)или (У,у)країни, (С,с)обор (С,с)вятого (В,в)олодимира.

Вправа 21. Хвилинка мудрих думок. I. Прочитайте і перепишіть народні прикмети, зазначаючи в дужках дати свят.

1. Прийшла (П,п)окрова — сиди, чумак, удома. 2. Якщо до (П,п)окрови журавлі не відлетять, зима настане поволі. 3. До (Б,б)лаговіщення земля спочиває — на літо сил набирає. 4. Якщо на (С,с)трітення сніг — чекай ранню весну на поріг. 5. По (В,в)ербній неділі — вже й плуг при ділі. 6. Прийшов тиждень (В,в)ербовий — бери в дорогу віз дубовий. 7. Якщо в (С,с)вітлий (П,п)онеділок іде дощ — таким буде й літо. 8. У травні не зівай, а (Ю,ю)рія зустрічай.

II. З правої колонки доберіть закінчення до прислів'їв та приказок і запишіть їх повністю.

Для нашого Федота
Чого Івась не навчиться,
Хороший, як Микитина
Не кожна ж Ганна
Береженого Бог береже,
Козак з Дону —
Січ — мати,
Держись, Хома,
На Покрови —

свита навиворіт.
того й Іван не буде знати.
не страшна робота.
й гарна!
а козака — шабля.
козак зроду
будь до зими готовий
а Великий Луг — батько.
іде зима!

Зразок. Січ — мати, а Великий Луг — батько.

Вправа 22 (з ключем). Перевір себе. Подані слова запишіть у два стовпчики: 1) ті, що звичайно пишуться з малої букви; 2) ті, що пишуться з великої букви.

(С,с)трашний (Суд), (А,а)нтологія, (Ф,ф)ранкова (поема), (К,к)итай, (Г,г)алактика, (О,о)бласть, (А,а)нтей, (К,к)иївські (вулиці), (Б,б)іблія, (О,о)світа.

Ключ. З других букв перших слів має скластися початок вислову Д. Павличка: «... *нелегко плавають*».

Вправа 23. Творча робота. Розгляньте малюнок. Підготуйте усну розповідь на тему «Ужгород — обласний центр Закарпаття». Використовуйте власні назви.

Щоденник

Запис перший (Ілончин)

Ось як ми надумали вести свій щоденник.

Андрійко, який мріє стати знаменитим мореплавцем, щойно сів за парту, відразу вдає, ніби крутить стернове колесо, й вигукнув:

— Повний уперед! Наш корабель вирушає в дев'ятимісячне кругосвітнє плавання.

Петрик, а він мріє про космічні подорожі, зауважив:

— На кораблі повинен бути бортовий журнал, щоб у ньому записувати найважливіші події.

— Правильно! — підтримали його інші учні.

— Гарний задум, — похвалив нас учитель української мови Петро Іванович, коли ми йому розповіли про це.

Вправа 24. I. Прочитайте Ілончину розповідь. Скільки в ній іменників?
II. Що вам найбільше запам'яталося з перших днів нового навчального року? Напишіть про це невелику розповідь.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Обидві власні назви треба писати в лапках у рядку:

А село Веселе, фабрика Світоч;

Б роман Плаха, печиво Сюрприз;

В готель Харків, дівчина Марійка;
Г холодильник Норд, місто Острог.

2. Власну назву треба брати в лапки в усіх рядках, ОКРІМ:

А урочище Кам'янка;
Б зупинка Таврійський університет;
В Шевченків Кобзар;
Г опера Тарас Бульба.

Словник

вигукнути — (fel)kiált	мореплавець — tengerész
відразу — azonnal	підтримати — feltámaszt, támogat
вирушати — elindul, útnak indul	плавання — uszás; hajózás
здум — terv, elgondolás, szándék	подорож — utazás
зауважити — észrevesz; megjegyez	похвалити — dicsér
корабель — hajó	сісти — leül; ül
кругосвітній — világgörűli	стернове колесо — hajókormány
мріяти — álmodozik, ábrándozik	щоденник — napló

§ 4. Прикметник. Голосні у відмінкових закінченнях іменників, прикметників

Вправа 25. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш. Про яку частину мови в ньому йдеться?

Без неї нам не обійтись.
Ти вслухайсь в слово пречудове,
Йому, як другові, всміхнись.
Земля — ласкава, любя, рідна,
А сонце — щире, золоте,
А небо — лагідне, погідне,
Життя — прекрасне, золоте.
Усі ознаки називає
Яка частина мови?
Жодної не обминають
Слова ці пречудові.

(В. Верховень)

II. Випишіть прикметники з іменниками. Визначте рід, число, відмінок прикметників.

Зразок: пречудове слово — поч. ф. прикметника — пречудовий, с.р., одн., З.в.

Пригадайте!

Прикметником називається самостійна частина мови, що називає **ознаку предмета** і відповідає на питання **який?** або **чий?**

У мові прикметники вживаються з іменниками й узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку: *широкий степ, широка дорога, широке поле, у широкому степу, на широкій дорозі, широкі поля*.

В однині прикметники можуть набувати форму чоловічого, жіночого або середнього роду. У множині рід у них не розрізняється. Прикметники мають шість відмінків: кличного, на відміну від іменників, у них немає.

У реченні прикметники виступають у ролі означення або рідше — в ролі іменної частини складеного присудка.

Вправа 26. І. Знайдіть прикметники. Визначте їхній рід (в однині), відмінок і число. Назвіть закінчення в них.

1. Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця! (*В. Сосюра*).
2. Краса природи скрізь, у всьому: в краплині теплій дощовій, в барвінку синьому, густому, в піснях, що починають сніговій... (*О. Ющенко*).
3. Сонце червоним яблуком падає з голубого небесного дерева (*Д. Кешеля*).
4. Вітчизни є різні на світі, а в мене найкраща — одна (*А. Малишко*).

Вправа 27. Прочитайте текст. Випишіть прикметники разом з іменниками, з якими вони пов'язані. Визначте рід, число і відмінок прикметників. Від чого залежить рід, число та відмінок прикметників у словосполученнях?

Зразок: озеро унікальне (с.р., одн., Н.в.).

У нашій милій і прекрасній Україні є багато визначних місць, пам'яток архітектури, природи... Одне з них славнозвісне озеро Синевир, яке ще влучно нарекли у народі Морським оком. Саме по собі озеро унікальне, адже лежить високо в горах. Справді, воно нагадує око з висоти пташиного польоту. Посередині острівця, як зіниця ока, а довге віття смерек і ялин довкола — наче казкові вії. З приводу виникнення цього витвору природи на Верховині побутують численні легенди (*Із кн. «Дивовижний край легенд»*).

Вправа 28. І. Випишіть спочатку у стовпчик ті словосполучення, де в закінченнях прикметників треба вставити букву **і**, а потім ті, де треба вставити букву **и**.

Мудр..й людині, учнівськ..х зошитів, вчорашн..х уроків, у чітк..й послідовності, широк..м полем, сталев..ми плугами, в гаряч..й час, струнк... тополі, у лелеч..м гнізді, осінн..й день, айвов..й сік, у строкат..х лісах, у льнян..й сорочці, з весел..м настроєм.

II. У прикметниках підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте відому порадку Т. Шевченка. Запишіть її.

III. Визначте рід, число і відмінок прикметників.

Вправа 29. Перепишіть словосполучення, вставляючи пропущені літери. Виділіть закінчення прикметників, поставте наголос. Із одним словосполученням (на вибір) складіть усно речення.

Українськ.. вечорниці, вишит..й рушник, давн..й звичай, різдвян.. свята, весільн..й обряд, петриківськ..й розпис.

Вправа 30. Доберіть прикметники, що найбільше підходять до змісту речень, і поставте їх у потрібній формі.

Восени багато птахів відлітає до ... країв, у вирій. ... зозулі, ... солов'ї, ... ластівки зникають, ледве відчувши першу прохолоду ... ночей. А жайворонки, шпаки іноді тримаються ще й тоді, коли вже на ... луках з'являється ... паморозь. У ... краях наші птахи ні пісень не співають, ні гніздечок не в'ють. Тільки чекають, коли минуться ... холоди і можна буде повернутись у ... край (За О. Копиленком).

Слова для вставок. Співучий, голосистий, бистрокрилий, теплий, скошений, лютий, осінній, сивий, рідний, чужий.

Щоденник

Запис другий (Шандорів)

Коли Петрик сказав, що на кораблі має бути бортовий журнал, Андрійко заперечив:

— Це на космічному кораблі є бортовий журнал, а на звичайному — ведуть корабельний журнал.

— А ми заведемо собі класний журнал, — обізвалася Ілонка.

Але тепер уже Петрик не погодився:

— У класному журналі вчителі ставлять оцінки. Нам треба знайти якусь іншу назву.

— А що, коли ми свій журнал назвемо просто щоденник? — запитав я.

Проти цієї назви ніхто не заперечив. І Петрові Івановичу вона теж сподобалася.

Вправа 31. І. Прочитайте Шандорову розповідь, правильно виділяючи голосом найважливіші слова. Навколо яких слів виникла суперечка? Чому?

Тестові завдання для самоперевірки

1. Укажіть рядок, у якому в усіх прикметниках пишеться літера *i* в закінченні

А соковит.. сливи, гучн..ми промовамаи, чарівн..ми казками, на березов..й гілці;

Б у вогк..й землі, особлив.. події, в українськ..й мові, у химерн..й казці;

В милозвучн.. пісні, у вільн..й державі, запашн..ми садами, асфальтован..ми вулицямаи;

Г у бідн..й хатині, зручн..ми ножицями, дбайлив..ми руками, у доглянут..й садибі.

2. Укажіть рядок, у якому в усіх прикметниках пишеться літера *и* в закінченні

А зажурен..ми тополями, випран..ми сорочками, у мамин..й руці, на берегов..й смузі;

Б на призначен..й зустрічі, у написан..й роботі, загострен..ми формами, в отриман..й інформації;

В широк..ми полями, прикрит..ми повіками, за висок..ми горами, блискуч..ми фарбами;

Г далек..й хутір, прийдешн..х поколінь, безтурботн..ми днями, зорян..ми ночами.

Словник

відлітати — elrepül

голосистий — hangos; nagy hangú

далекий — távoli, messzi

діждатися — kívár

жорстокий — kegyetlen

лелека — gólya

лише — csak

лякати — megijeszt, megrémít

лютий — kegyetlen

осінній — őszi

паморозь — dér, zuzmara

сивий — szürke; őszülő

скошений — lekaszált

співучий — dallamos

теплий — meleg

шпаки — seregély

§ 5. Загальне уявлення про спілкування і мовлення, види мовленнєвої діяльності. Мета спілкування й адресат мовлення; види мовлення; основні правила спілкування

Прочитайте і запам'ятайте!

Мовлення — це спілкування людей між собою за допомогою мови. Мовлення буває усне й письмове.

Види мовленнєвої діяльності

<u>Аудіювання</u>	<u>Читання</u>	<u>Говоріння</u>	<u>Письмо</u>
-------------------	----------------	------------------	---------------

Читаємо, слухаємо розповідь учителя, пишемо переказ або листа друзів, розмовляємо з батьками. Це все — наша мовна діяльність, усне та письмове спілкування.

Залежно від того, де, з ким і про що ми спілкуємося, змінюється наша мовна поведінка.

Вправа 32. І. Подумки розкажіть про якусь подію, свідком якої ви були:

- учителеві на уроці;
- учителеві під час відпочинку;
- товаришеві в безпосередньому спілкуванні;
- товаришеві в листі.

II. З'ясуйте, чим відрізнятимуться ваші розповіді.

Прочитайте і запам'ятайте!

Спілкування – це обмін інформацією між людьми. Будь-яке спілкування відбувається за певних умов, які впливають на наше мовлення. Із цих умов складається ситуація спілкування.

Мета спілкування — це те, чого ми прагнемо (про щось повідомити, щось з'ясувати, до чогось спонукати, висловити почуття тощо).

Вправа 33. До вас звернувся перехожий на вулиці й запитав, як пройти до автобусної станції. Як ви поясните? Виберіть потрібні звороти і побудуйте речення.

Повернути ліворуч, праворуч за будинком зупинка, прямо пройти один квартал, проїхати одну зупинку в метро, пройти туди, сюди їздить тролейбус, повернути за ріг, зупинка за рогом, дві хвилини пішки до метро.

Вправа 34. I. Прочитайте оповідання.

ДОПОМОГЛИ...

Ганнуся і Марійка йшли зі школи. Якраз бабуся несла воду.

- Давайте ми вам допоможемо.
- Прошу, — сказала радо бабуся.
- Дай, я понесу, — схопилася за відро Марійка.
- Ні, я! — заперечила Ганнуся.
- Чому ти? — розсердилася Марійка.
- А чому саме ти? — запитала Ганнуся.
- Я взяла перша, — наполягає Марійка.
- Не дам, бо і я хочу, — не поступається Ганнуся.
- Давай мені...

Бабуся чекала, чекала, слухала, слухала, як дівчатка сперечаються, нарешті взяла відро і сама понесла додому. А Ганнуся з Марійкою цього навіть не помітили. Вони ще довго стояли на вулиці й сперечалися, кому з них нести відро (*Г. Різник*).

II. Як ви оцінюєте описану ситуацію? Підготуйте розповідь на цю тему з іншим розвитком подій і з іншим завершенням. Ви бажаєте запропонувати свою допомогу літній людині, яка переходить вулицю. Як ви побудуєте розмову з цією людиною?

III. Запишіть речення зі словами ввічливості.

Прочитайте і запам'ятайте!

Спілкування є важливим складником культури людини.

Спілкування може бути монологічним і діалогічним.

Монолог — висловлювання однієї особи.

Діалог — розмова двох осіб, які обмінюються висловлюваннями — репліками.

Вправа 35. I. Прочитайте текст.

У спілкуванні з людьми важливе значення має вміння поставити себе на місце іншого. Якщо ви вмiєте це робити, вам неважко буде подивитися на речі очима свого співрозмовника. Саме в такому вмінні полягає таємниця успіху спілкування з людьми.

Правду кажучи, більшість людей прислухається тільки до власної думки. Це відчувається передусім під час суперечок, коли можна почути таке: «Я його чи її примушу зі мною погодитись!»

У кожній суперечці відбувається зіткнення двох різних поглядів, двох думок. Розв'язати суперечку — означає прислухатись до іншого, зробити крок назустріч. Адже кожна зі сторін по-своєму має рацію (*За І. Томаном*).

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Що забезпечує, на думку автора тексту, успіх у спілкуванні з людьми?
2. У який спосіб автор радить розв'язувати суперечку?

Вправа 36. Відтворіть телефонну розмову з однокласником про спортивні новини (виступ співака, переглянутий фільм, футбольний матч, змагання боксерів, виступи майстрів фігурного катання тощо). Як ви про ті самі новини розкажете вчителю на уроці?

Вправа 37. Запишіть прислів'я. Про які правила нагадують вони співрозмовникам?

1. Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш. 2. Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. 3. Цідить слова крізь зуби. 4. Пуста мова не варта доброго слова.

Вправа 38. I. Запишіть текст.

На початку дванадцятого століття на Русі широко відомим стало «Повчання своїм дітям» князя Володимира Мономаха. Дітям князів та дружинників він рекомендував вести бесіду так: «У присутності старших мовчати, мудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, не шаленіти словом, не осуджувати мовою...»

II. Поміркуйте, чи змінилися за тисячоліття правила спілкування між людьми.

Вправа 39. Прочитайте. Запишіть запропоновані вислови у три стовпчики, розподіливши слова вітання, прохання й вибачення, прощання.

На добраніч; привіт; доброго ранку; прошу до класу; повторіть, будь ласка, ще раз; передайте, будьте ласкаві, книжку; вибачте, що потурбували вас; даруйте; прошу; добрий день; до побачення; добрий вечір; на все добре; вибачте, дозвольте пройти; до зустрічі; пробачте, котра зараз година?; хай щастить; будь ласка, що ви сказали?; зачиніть, будь ласка, двері; скажіть,

будь ласкаві, коли перерва?; будь ласка, чи не могли б ви мені допомогти?;
будь ласка, що б ви мені могли порадити?

Вправа 40. Закінчіть уявний діалог «Навіщо читати?».

— Сьогодні я вже дочитую оповідання Всеволода Нестайка. Дуже цікаві.
А ти що читаєш?

— Та... А навіщо читати? Там усе видумано, все неправда...

— ...

Поради для тих, хто хоче бути гарним співрозмовником

1. Умійте зацікавлено й уважно вислухати іншого.
2. Під час бесіди дивіться в очі співрозмовникові.
3. Слухайте, не перебиваючи співрозмовника.
4. Не будьте набридливими.
5. Говоріть про те, що може бути цікавим і корисним для тих, хто вас слухає.

Словник

будь ласка — légy szives

вибачте — bocsánat

даруйте — bocsánat

доброго ранку — jó reggelt

дозволити — engedélyez, megenged

до побачення — visszontlátásra

на добраніч — jó éjszakát kívánok

привіт — üdvözlés, szia

прошу — tessék, legyen szives

турбувати — zavar

§ 6. Числівник. Займенник

Вправа 41. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш.

ЧИСЛІВНИК

Число числівник називає,
у світ лічби він нас веде.

Ми навчимося рахувати,
додавати, віднімати...

Число числівник називає,
і всяк школяр це добре знає.

Один, два, три, чотири, п'ять –
учімося, друзі, рахувати.

(Д. Білоус)

II. Випишіть із тексту числівники, поясніть правопис.

Пригадайте!

Числівником називається самостійна частина мови, яка називає кількість предметів або порядок їх при лічбі і відповідає на питання скільки? котрій?

Слова *нуль, п'ять, тисяча двісті, дві п'яті, четверо, десятий, дві тисячі дев'ятий* — числівники.

Слова *одиниця, двійка, трійка, десяток, сотня* і подібні — не числівники, а іменники.

За значенням числівники поділяються на кількісні і порядкові.

Кількісні числівники називають кількість предметів і відповідають на питання **скільки?** Наприклад: *три, одинадцять, п'ятсот п'ять, мільйон, троє, п'ятеро, одна друга*.

Кількісні числівники не мають ні роду, ні числа.

Винятки становлять числівники *нуль, один, тисяча, мільйон, мільярд*, які мають і рід, і число.

Порядковими називаються числівники, що означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання **котрій?**

Числівники *перший, десятий, сотий, тисяча дев'ятсот дев'яносто перший, двохмільйонний* — порядкові.

Вправа 42. Випишіть з наведених речень виділені слова у два стовпчики: числівники, інші частини мови.

1. *Скарбниця* нашої мови дуже багата — у ній понад *двісті тисяч* народних пісень. 2. У *десятій* статті Конституції України зазначено: «*Державною* мовою в Україні є українська мова». 3. За кількістю тих, хто нею розмовляє, українська мова входить до *першої двадцятки* мов світу.

Вправа 43. Творча робота. Утворіть від поданих кількісних числівників порядкові.

Один, сто, мільйон, п'ятдесят два, двісті двадцять п'ять, тисяча шістсот, вісімдесят сім.

Прочитайте і запам'ятайте!

Особливості правопису й вимови числівників.

У числівниках у кінці першої частини м'який знак ніколи не пишеться: *п'ятнадцять, шістнадцять, дев'ятнадцять, п'ятдесят, шістдесят, п'ятсот, шістсот, дев'ятсот*.

Порядкові числівники на *-тисячний, -мільярдний* пишуться одним словом: *стодвадцятитисячний, двохсотмільйонний*.

У складних числівниках *одинадцять* — *дев'ятнадцять* наголос падає на склад **на** (*одина́дцятий, чотирна́дцять*), а в числівниках *п'ятдесят* — *вісімдесят* — на склад **ся** (*сімдеся́т, сімдеся́тий, вісімдеся́т*).

Вправа 44. Хвилинка мудрих думок. Розкрийте значення поданих фразеологізмів. Укажіть в них числівники. З'ясуйте, які з числівників є кількісними, які — порядковими?

Як дві краплі води. За трьома замками. Сім мішків гречаної вовни. Не мати дев'ятої клепки. На сьомому небі. На всі чотири боки.

Вправа 45. Перепишіть. Числівники підкресліть, визначте їхні відмінки.

За шкалою розумового розвитку, яку запропонували швейцарські вчені, перше місце в природі посідає людина. Вона має до двохсот чотирнадцяти балів. Дельфін наділений приблизно ста дев'яноста п'ятьма балами. На третьому місці — слон. Він має до ста п'ятдесяти балів. Мавпа — до шістдесяти трьох. Зебра — до сорока двох, жирафа — до тридцяти восьми, лисиця — до двадцяти восьми балів. Найтупішим визнали бегемота, який набирає всього вісімнадцять очок (*З журналу*).

Вправа 46. Поетична хвилинка. Прочитайте. Знайдіть особові займенники. Які з них першої особи, які — другої і третьої?

Ми — є. Ми — будемо.

Не віриш, доню?

Запитай у пісні,

Вона тобі усе розкаже.

Як вона жила.

Як вижила.

Як крила розпрямляє.

І йде між люди знову,

І їх підводить

На рівні ноги...

Чуєш! Як лунає пісня!

Ми — є. Ми — будемо.

Будь певна, доню!

(Д. Чередниченко)

Пригадайте!

Займенником називається самостійна частина мови, яка **вказує** на предмети, ознаки та кількість, але **не називає** їх.

Наприклад, у реченні: *Верховино **наша** мати, **нам тебе** любити, не можна **тебе** забути, **тебе** позабути* (В. Гренджа-Донський).

Займенники в мові вживаються часто для того, щоб уникнути повторення тих самих слів. При цьому форму займенника треба узгоджувати з числом і родом іменника, замість якого цей займенник ужито. Наприклад: 1. *Українське селянство боролось проти поневолювачів. **Воно** повставало, **його** становище було тяжким.* 2. *Українські селяни боролись за волю. **Вони** повставали, **їхнє** становище було тяжким.* Після іменника *селянство*, який стоїть в однині і має середній рід, вжито й відповідно займенники *воно*, *його*, а після іменника *селяни*, який стоїть у множині, — *вони*, *їхнє*.

Правильно вжиті займенники, крім того, допомагають пов'язати речення між собою в тексті.

Займенники змінюються за **відмінками**, а деякі ще й за **числами** та **родами**.

Особові займенники — *я, ми* (перша особа), *ти, ви* (друга особа), *він, вона, воно, вони* (третя особа).

Вправа 47. I. Прочитайте виразно. Особові займенники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку. Вимовляючи, правильно наголошуйте їх.

Росли разом троянда і кропива. Кропива раз і каже своїй сусідці: «Дивись, як ця бджілка коло (ти) кружляє, (ти) ні на хвилинку нема від неї спокою. Я дивуюся, як у (ти) вистачає терпіння. Я не дозволила б цій поганій комасі пити з (я) соки. (Я) ніхто й пальцем не зачепить, а з (ти) й бджілка робить, що хоче. Хіба (ти) це не обходить?»

II. Як ви вважаєте, що відповіла троянда?

Вправа 48. Замість крапок допишіть у потрібних відмінках займенники, які б вказували на осіб і предмети, названі на початку кожного ряду. Поясніть їхній правопис.

1. *Приятель*. Ми не застали ...; говорили про ...; книжку відніс ...; я був з ...; бачив ... . 2. *Подруга*. Я зустріла ...; ми підійшли до ...; пішли з ...; розповіли ... усе; на ... було рожеве плаття. 3. *Дерево*. Біля ...; на ... сорока звила гніздо; ми сіли відпочивати під ...; вітер зломив ... . 4. *Книги*. Люблю читати ...; з ... ми черпаємо знання; я завдячую ... найприємнішими хвилинами.

Вправа 49. Перепишіть, замінюючи іменник, що в дужках, займенником 3-ї особи в потрібних відмінках.

Як іду я шляхом,
Всюди позираю:
Стрінеться оселя –
Я (оселю) минаю.

Якщо ще могила**
Де забовваніє,
Зараз в мене серце
Так і звеселіє.

Лину я до (могили),
Наче до дружини;
Сяду, уклонюся
Близько до вершини.

Степ і синє небо
Поглядом окину:
Бачу ж тебе, бачу
Пишну Україну!

(Я. Щоголів)

Вправа 50. Перепишіть, замінюючи іменники, що в дужках, займенниками. Вставте пропущені букви в іменниках.

1. Серед лозових кущ.. в'ється стежка. Щодня втоптують (стежку) дитячі ног.., поспішаючи на купання. 2. Річка виблискує на сонц.. вигнутою сріблястою смуг.. . За (річкою) починається широкий луг. 3. На (лузі) у червн.. рясно зацвітають трав.., приваблюючи до себе бдж..л. Гудуть (бджоли) від ранк.. до веч..р.., вклоняються кожній квіточц.. (О. Кошленко).

Щоденник

Запис третій (Шандорів)

— Само собою ніщо не робиться, — заявив на перерві Янош. — Якщо ми справді хочемо вести щоденник, то нам потрібно домовитися, як ми будемо це робити.

— А що тут? Хай кожен записує в свій зошит, що побачить, почує, — запропонувала Беттіна. — А потім той, у кого буде найкраща розповідь, перепише її до спільного щоденника. Зберігатиме його...

— Нехай він буде в Беттіні, — не дав їй договорити Янош. — Вона уважна, то й дбатиме про нього.

— А те, чия розповідь найкраща, ми будемо вирішувати разом, — сказала Ілона.

Вправа 51. I. Прочитайте Шандорову розповідь. Знайдіть у ній особові займенники. Для чого вони вжиті тут?

II. Перекажіть по-своєму розмову чотирьох учнів так, як ви зрозуміли її.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Усі слова є числівниками в рядку:

А один, одиниця, одинак;

Б два, двійка, подвійний;

В четверо, четвертий, чотири;

Г десять, десятеро, десятник.

2. Визначте речення, у якому є займенники:

А З малого джерела велика річка починається (Нар. тв.).

Б Цибуля від семи недуг лікує (Нар. тв.).

В Умій їздити, умій і доглядати (Нар. тв.).

Г Все з рук валиться, а він хвалиться (Нар. тв.).

Словник

вести — vezet

віднімати — kivon

два — kettő

двійка- kettes

двійник — iker

двоїтися — dupláz

другий — második

лічба — számolás

потрійний — hármás

рахувати — számol

три — három

трикутник — háromszög

двойкий — kettős
додавати — hozzáad

трійка — hármás
школяр — iskolás, tanuló

§ 7. Дієслово. Не з дієсловами.
Вимова й написання -ися, -ться в кінці дієслів

Вправа 52. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш. Про яку частину мови в ньому йдеться?

Візьмімо назву — дієслово
Само підказує, що діє слово!
Ще й прикладу на нього не навів,
А вже до півдесятка дієслів.

(Д. Білоус)

II. Випишіть дієслова, у дужках скорочено зазначте їхній час, особу та число.
Зразок: *тримає* (теп. час, 3 ос. одн.)

Пригадайте!

Дієсловом називається самостійна частина мови, яка називає дію або стан предмета і відповідає на питання **що робить предмет?** або **що з ним робиться?**

Дієслова мають форми **теперішнього, минулого і майбутнього часу.**

Час дієслова визначається за моментом повідомлення про дію.

Теперішній час означає дію, яка відбувається під час повідомлення про неї: *читаю, пишемо, сидять.*

Минулий час означає дію, яка відбувалася або відбулася до повідомлення про неї: *читав, писали, слухали* або *прочитав, написали, відповіли.*

Майбутній час означає дію, яка відбуватиметься або відбудеться після повідомлення про неї: *читатиму, прочитаю, буду писати, напишу.*

Дієслова в теперішньому і майбутньому часах змінюються за особами і числами.

Дієслова в минулому часі та в умовному способі змінюються за родами (в однині) і числами: *ріс, росла, росло, росли.* На особу вони не вказують.

Вправа 53. Знайдіть дієслова. Визначте їхній час, особу (для теперішнього і майбутнього часу), рід (для однини минулого часу) і число.

I. 1. Україно, моя Україно, я для тебе на світі живу (Д. Павличко).
2. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна — одна (А. Малишко). 3. Ми любимо землю цю святу всім серцем, до кінця (О. Ющенко). 4. Тут запеклася кров мого народу і одридали волю кобзарі (Л. Костенко). 5. До тебе, Батьківщино — земле вічна, ведуть усі стежки й усі дороги (Б.-І. Антонич). 6. Прославимо ж нашу Вітчизну, могутній наш сонячний край (П. Дорошко).

Пригадайте!

Належність дієслова до тієї чи іншої дієвідміни визначається за голосними звуками в його особових закінченнях.

Число	Особа	I дієвідміна	II дієвідміна
Однина	1-а	<i>беру даю</i>	<i>біжу стою</i>
	2-а	<i>береш даєш</i>	<i>біжиш стоїш</i>
	3-я	<i>бере дає</i>	<i>біжить стоїть</i>
Множина	1-а	<i>беремо даємо</i>	<i>біжимо стоїмо</i>
	2-а	<i>берете...даєте</i>	<i>біжете стоїте</i>
	3-я	<i>беруть дають</i>	<i>біжать стоять</i>

Дієвідміну дієслова можна визначати за будь-якою особою, крім 1-ї особи однини, у якій дієслова обох дієвідмін мають однакові закінчення.

До I дієвідміни належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб (див. вище подану таблицю), крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **е (є)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-уть (-ють)**.

До II дієвідміни належать дієслова, що в закінченнях усіх осіб, крім 1-ї особи однини і 3-ї особи множини, мають **и (ї)**, а в 3-й особі множини — закінчення **-ать (-ять)**.

Вправа 54 (з ключем). Перевір себе. I. Випишіть у два стовпчики окремо дієслова I і II дієвідмін. Закінчення підкресліть.

Зберуть, несете, зносять, узагальнюємо, непокоїться, зміниться, стережеш, шарудить, спинимо, красується, клеїш, порадите, думаєш, здається, здійснимо, падають, бачать.

II. Підкресліть у кожному слові другу від початку букву. З цих букв, виписаних підряд, повинно скластися прислів'я. Запишіть його.

Вправа 55 (з ключем). Перевір себе. Вставте пропущені букви і запишіть дієслова у два стовпчики: 1) зі вставленими **е(є)**; 2) зі вставленими **и(ї)**.

Захова...ш, чита..те, повір..те, кос..те, кле..мо, дозвол..те, прода..мо, захоч..те, винос..ш, змож..мо, почу..ш, вдар..мо, витвор..ш, спеч..те, очист..мо.

II. У записаних словах підкресліть третю від початку букву і прочитаєте закінчення українського прислів'я «Гарно того вчити, ...».

Вправа 56. Інтелектуальна розминка. Перепишіть, вставляючи букви у закінченнях дієслів. Ці закінчення підкресліть.

Ми з Оверком друж...мо,
жив..мо — не туж...мо:
разом ход..мо до школи,
поруч в класі сид...мо,
разом з школи ід...мо,

і не свар...мось ніколи.
Ми з ним діл...мось усім,
бо на те ж ми й друзі з ним!

(І. Муратов)

Пригадайте!

З дієсловами частка **не** майже завжди пишеться окремо, тобто виступає заперечною часткою.

Наприклад: 1. *Як це чудово — не сидіти на місці, мчати на північ, південь чи схід!* (П. Дорошко). 2. *Не бійся правди, хоч яка гірка* (Л. Костенко). 3. *Такої мови не чувано в сій хаті досі* (Леся Українка). 4. *Довго не вгавала колотнеча в замку* (І. Ле).

Разом **не** пишеться у дев'яти дієсловах, які без **не** не вживаються: *неволити, ненавидіти, непокоїти, непритомніти, нехтувати, нетямитися, незчутися, нетерпеливитися, нездужатися.*

Вправа 57. Перепишіть слова, знімаючи скісну риску.

Не/тямитися, не/дбати, не/хтувати, не/гріє, не/покоїтися, не/розв'язувати, не/здобувати, не/співати, не/притомніти, не/знатиме.

Вправа 58. Запишіть прислів'я, вставляючи частку **не**. Як пишеться частка **не** з дієсловами?

1. Хто ... працює, той ... їсть. 2. Якого пальця ... вірж, то все болить. 3. Поки ... впріти, доти ... вміти. 4. Чого вранці ... зробиш, того ввечері ... наздоженеш. 5. Чого Івась ... навчиться, того й Іван ... буде знати. 6. Треба розумом надточити, де сила ... візьме.

Вправа 59. Перепишіть, замінюючи займенники та дієслова 1-ї особи займенниками та дієсловами 2-ї особи однини. Особові закінчення дієслів підкресліть.

Зразок. *Ти ще не знаєси, ким будеш, коли виростеш.*

Я ще не знаю, ким буду, коли виросту. Може, перетинатиму кораблем океани чи полечу на далекі планети. Або на рідній землі вирощуватиму небувалі врожаї екологічно чистої пшениці, садитиму квітучі сади. А може, приборкаю блискавку, змушу її служити людям. Або винайду ліки від найстрашнішої хвороби. Чи створю машину часу. Ким буду, я ще не знаю. Але, коли виросту, буду працювати, щоб приносити користь людям (З журналу).

Вправа 60. Ти — дослідник. Прочитайте вірш. Сформулюйте правило вимови і написання дієслів на **-шся, -ться**.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано -ТЬСЯ,

А ти [Ц':А] вимовляй:

Хто рано прокидається, зарядкою займається,
Роботи не боїться,
Той з двійками не знається,
Від трійок відцурається
І завжди добре вчиться.
Закон письма і вимови вивчай:
Написано -ШСЯ,
А ти [С':А] вимовляй:
Раненько прокидаєшся,
Зарядкою займаєшся,
Водою обливаєшся,
Швиденько одягаєшся,
В дорозі не спиняєшся.
Так, друже мій, ніколи
Не спізнишся до школи.

(Д. Білоус)

Щоденник

Запис четвертий (Яношів)

Якби людина нічого не робила — ох, як нудно було б! Тиняєшся цілий день — і тільки позіхаєш та спиш.

А вчитися — цікаво. Учитель розповідає — ти слухаєш і уявляєш. Часом, щоправда, не все схопиш одразу, не все зрозумієш. Тоді ще і ще раз повертаєшся до цього матеріалу, доки він тобі не стане ясним.

Або розв'язуєш задачу з математики. Буває, ти і так, і сяк підступаєш до неї, а вона не виходить. Але коли знайдеш розв'язок — як це приємно, яка це радість!

Вправа 61. I. У якому часі вжито дієслова в Яношеві розповіді?

II. Запишіть текст під диктовку і потім уважно звірте його з надрукованим. виправте помилки, якщо вони трапилися. Особові закінчення дієслів та частку *не* підкресліть.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Не з дієсловами треба писати окремо в рядку:

А не/навидіти, не/хтувати;

Б не/зберігати, не/зшити;

В не/стямитися, не/зчутися;

Г не/працювати, не/волити.

2. До дієслів I дієвідміни належать усі слова рядка:

А співаєш, роблять, граємо;

Б ідеш, бігаєш, учать;

В сидить, живуть, їздиш;

Г дарують, складаєш, створює.

Словник

гріти — melegít
дбати — törődik, gondoskodik
ділитися — osztózik
дружити — barátkoz
жити — él, lakik
здобувати — elér, megszerez
іти — megy
непритомніти — elájul

нехтувати — elhanyagol
непокоїти — nyugtalanít; zavar
розв'язувати — megold
сваритися — összevész
сидіти — ül
тужити — bánkódik
тямити — megért
ходити — jár

§ 8. Прислівник. Написання вивчених прислівників

Вправа 62. Поетична хвилинка.
I. Прочитайте вірш. Виберіть із нього прислівники та сполучення прийменників з іменниками і вкажіть, на які питання вони відповідають. Як пишуться?

Ходять лелеки по лузі,
ходять лелеки у тузі:
завтра у вирій далекий
будуть летіти лелеки...
Завтра раненько-рано,
сонце лиш сходити стане,
в сизім осіннім тумані
клекіт лелечий розтане.

(М. Познанська)

II. Розгляньте малюнок. Складіть за ним кілька речень, вживаючи прислівники.

Пригадайте!

Прислівником називається незмінна самостійна частина мови, яка характеризує дію, стан або ознаку предмета та відповідає на питання як? де? куди? звідки? коли? відколи? доки?

Наприклад, у реченнях: 1. Катруся лежала **нерухомо**. 2. Тато сидів **напереді і довго** мовчав. 3. У хаті **чисто**. 4. Мама, ще **дуже** молода, чекала на братів (З тв. В. Стефаніка) — прислівник *нерухомо* уточнює дію *лежала*; *напереді* вказує на місце дії *сидів*; *довго* визначає тривалість дії *мовчав*; *чисто* характеризує стан; *дуже* вказує на міру вияву ознаки *молода*.

Вправа 63. Прочитайте вголос вірш. Яка основна думка поезії? Знайдіть і випишіть прислівники

Широкий степ... Ані ярка, ні стежки,
а дихається легко... На крилі
озимини густої жайворонки
з'єднали руки неба і землі...
Ідеш і йдеш собі, неначе вперше,
й зупинишся здивовано, коли
уздриш тополі, що на видноколі
кудись за небо синє поросли...

(В. Підпалій)

Вправа 64. Ти — конструктор. Із поданими словами складіть словосполучення, дібравши прислівники з довідки.

1. Просувалися... 2. Оглядаючись... 3. Холодно... 4. Співали...
5. Читання... 6. Виконаний... 7. Зібравшись... 8. Танець...

Довідка: натхненно, нашвидкуруч, повільно, довкола, навприсядки, надворі, абияк, вголос.

Пригадайте!

Прислівники, утворені поєднанням прийменника з іменником, пишуться разом: *удень, згори, укупі*. Але їх треба відрізнити від однозвучних сполучень іменника з прийменником, які пишуться окремо: *у день, з гори, у купі*.

Запам'ятайте:

1) іменник називає конкретні речі (якийсь день, якусь гору, якусь купу), прислівник лише абстрактно вказує на певний час, місце тощо;

2) між прийменником та іменником можна вставити прикметник, у прислівнику цього зробити не можна.

Розглянемо два речення: *Був початок березня, удень пригрівало сонце* (О. Донченко). *І посадила я тополю в день народження Кобзаря* (Ю. Яновський). У першому з них слово *удень* вказує лише на пору доби, а не на якийсь конкретний день; у другому *у день* називає конкретну дату — 9 березня, тут можна ще сказати *в цей день*, чого не можна зробити в першому реченні.

Вправа 65. Перепишіть, добираючи за змістом з дужок прислівник.

1. ... виблискували зорі, відбиваючись у прозорості озера (*І. Вільде*). Колись геологи пробурили ... свердловину (вгорі, в горі). 2. Колос повний гнеться до землі, а пустий ... стирчить (*Нар. тв.*). Туристи дійшли ... й зупинилися на спочинок (догори, до гори). 3. ..., від повного місяця, лилось блакитне холодне саяво (*М. Коцюбинський*). Ми сходили ... поволі, раз у раз притримуючись за кущі (згори, з гори). 4. Скрізь добре, а ... найкраще (*Нар. творчість*). Будують дім — я буду жити ... тім (вдома, в домі).

Вправа 66. Хвилинка мудрих думок. Перепишіть загадки, розкриваючи дужки.

1. Хто (в) ранці ходить (на) чотирьох ногах, (у) день (на) двох, а (в) вечері (на) трьох? 2. (В) день (у) небі гуляє, а (в) вечері (на) землю сідає. 3. (На) весні веселить, (в) літку холодить, (в) осени годує, (в) зимку гріє. 4. Впаде (з) неба — не розіб'ється, впаде (в) воду — розпливеться.

Відгадки. Людина. Сонце. Дерево. Сніг.

Вправа 67 (з ключем). Перевір себе. I. Випишіть словосполучення у два стовпчики: 1) ті, у яких слова пишуться разом; 2) ті, у яких слова пишуться окремо.

У/день під обід, уві/сні ж, без/упину пише, витяг зі/споду, в/горі дим, будинок на/горі, на/горі ліс, глянув спід/лоба, в/день іменин, в/голос думаю, в/край потрібно, одягаюсь на/ходу, на/пам'ять дарую, одягнув на/виворіт.

II. З останніх букв виписаних словосполучень має скластися вислів французького філософа Р. Декарта.

Тестове завдання для самоперевірки

1. Установіть відповідність між прислівником та антонімом до нього:

1 вчора	А високо
2 праворуч	Б улітку
3 узимку	В швидко
4 низько	Г ліворуч
	Д завтра

Словник

безупинно — szüntelenül	восени — ősszel
ввечері — este	вранці — reggel
вголос — hangosan	зісподу — alulról, letről, a fenékről
вгорі — fenn, fent	навесні — tavasszal
вдень — nappal	навиворіт — fordítva, fonákul
взимку — télen	нагорі — fent, fenn
влітку — nyáron	спідлоба — barátságatlanul

§ 9. Прийменник. Написання прийменників з іншими частинами мови

Вправа 68. Поетична хвилинка. Прочитайте. Назвіть прийменники, випишіть їх.

СМЕРІЧКА

Дзвонить, грає срібна річка,
А в криштальну річку
Задивилася смерічка
Та й на свою вроду.

Виросла ж та й висока,
Та нема їй пари:
Пиля воду із потоку
І сивої хмари.

Брала пахощі з повітря
У весняну пору;
Вибуяла так на вітрі,
Виросла угору!

(М. Підгірянка)

Пригадайте!

Прийменником називається службова частина мови, яка разом із відмінковими закінченнями іменників (або займенників) служить для вираження зв'язків між словами в реченні.

Наприклад, у реченні *Там тополі у полі на волі (захід сонце за обрій поніс) з буйним вітром свавольним і диким струнко рвуться кудись в далечінь (П. Тичина)* без слів *у, на, за, з, в* обійтися не можна: вони, хоч не мають самостійного значення, проте вказують на зв'язки між повнозначними словами.

Вправа 69. Прочитайте. Зверніть увагу, як пишуться виділені прийменники з іншими словами. Випишіть їх.

1. В небі **наді мною**, залиті сонцем, лінуть літаки (П. Дорошко). 2. А **піді мною** земля така свіжа, така м'яка, мов колиска (М. Стельмах). 3. Знов устає **переді мною** зелене дзеркало ріки (В. Сосюра). 4. Заглядає ніч **у вічі** (М. Рильський). 5. Уже горить зірниця, і, мабуть, внукам **уві сні** на Марс мандрівка сниться (М. Нагнибіда).

Вправа 70. I. Прочитайте текст. Випишіть прийменники.

ЦІЛЮЩА СИЛА ІВАНОВИХ ТРАВ

На свято Купала, в день літнього сонцестояння, велику силу мають вогонь і вода, а ще більшу — дерева, зілля і трави. За народними повір'ями, саме цієї чарівної ночі розцвітає раз на рік диво квіткою папороть і можна знайти таємничу траву, що на скарби вказує. Але то як кому пощастить. А інші трави: материнка, звіробій, ромашка, подорожник, трава суниці — о цій порі справді найбільшу силу мають. Повсюди по Україні рекомендувалося збирати рослини (в народі їх називали «іванівськими травами») на свято Купала. По пучку кожної мусила мати кожна господиня: лікувати домашніх од застуди і головного болю, од болю в ногах і безсоння. На закінчення свята ламали, розбирали на гілочки Купайло і несли додому кинути на город, щоб гарно огірки в'язалися, бо деревце, як і трава, на Купала велику силу має (За Г. Золотнюк).

II. Складіть 3–4 речення з прийменниками про цілющі трави вашого краю.

Вправа 71. Перепишіть. Користуючись довідкою, вставте пропущені прийменники.

Діти пішли ... лісу. Вони вийшли ... узлісся. Зупинилися ... сосни. ... сосні сиділа білка. Вона сховалася ... стовбур. Потім шмигнула ... дупло.

Довідка: до, в, за, біля, на.

Пригадайте!

Прийменники вживаються з іменниками, займенниками, рідше — з числівниками і зв'язують їх з іншими самостійними словами. Прийменники зі словами пишуться окремо: *за партою, у нас, до двох, між дерев*. Слід розрізняти сполучення прийменників з іменниками (*пишуться окремо*) і прислівники (*пишуться разом*): *йти на зустріч із другом — рухатися назустріч; наблизитися до купи хмизу — зібратися до купи; до гори підійшли туристи — підняти руки догори*.

Вправа 72. Ти — конструктор. Використовуючи подані іменники, дієслова, прийменники, утворіть словосполучення:

Бігти, дерево; туга, батьківщина; сісти, стіл; екскурсія, Київ; приїхати, канікули; садок, хата; стояти, степ.

Довідка. Серед, в, для, за, край, коло, на, навкруги, близько, навколо, поміж.

Вправа 73. Складіть речення із запропонованих слів. З'ясуйте, яку роль у реченні відіграють прийменники?

1. Школа, в, наша, бібліотека, гарна. 2. Любити, я, читацький, записувати, думки, в, щоденник, цікавий. 3. З, корисно, батьками, радитися.

Вправа 74. Перепишіть речення, на місці крапок вставляючи прийменники.

Немає подяки ... даремну працю. Майстерність ... руки ... руку не перекладеш. Заздрісний ... чужого щастя сохне. Не той ворог, що ... тобою, а той, що ... спиною. Зубів не точи ... базарні калачі. Наморочився ... самих вух.

Довідка: в, з, на, до, за, понад, поза.

Пригадайте!

Щоб відрізнити прийменник від префікса, треба пам'ятати, що між іменником і прийменником можна поставити прикметник або займенник, а між префіксом і коренем не можна: *йти на (ранкову) зустріч із другом; наблизитися до (великої) купи хмизу; до (цієї) гори підійшли туристи*.

Вправа 75 (з ключем). Перевір себе. I. Запишіть словосполучення у дві колонки залежно від того, як пишуться частини, що в дужках: 1) окремо (прийменники); 2) разом (префікси).

Звернувся (в)друге, пішли (в)чотирьох, плакав (у)вісні, людина (з)людиною, знявся (в)гору, їду (в)гори, вилив (у)друге відро, ішов (на)помацки, подався (до)дому, книжка (переді)мною, (з)малку працюю, було це (в)літку, гукнув (по)батькові.

II. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову російського мислителя О. Радищева: «Тільки тоді станеш людиною, коли навчишся бачити...»

Вправа 76. Творча робота в групах. Складіть по два речення зі словами *коло, навколо, кругом, близько, край*, щоб в одному випадку вони були іменниками або прислівниками, а в іншому — прийменниками.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Прийменник є в кожному реченні, ОКРІМ:

А Без праці не проживеш.

Б Друзі пізнаються в біді.

В Не гріє сонце на чужині.

Г Як гукнеш, так і відгукнеться.

2. Прийменник виділено в реченні:

А Лунає **неподалік** пісня сили, краси.

Б **Назустріч** здійсалося місто в бронзі.

В **Напередодні** всю ніч ішов лапятий сніг.

Г Козаки **навколо** фортеці копали шанці.

Словник

без — nélkül

біля — mellett

за — mögé

крізь — keresztül, át

між — között

над — felett

перед — előtt

під — alatt

після — után

серед — között

§ 10. Сполучник. Кома перед сполучниками *а, але*

Вправа 77. Поетична хвилинка. Відгадайте загадку. Назвіть сполучники, випишіть їх.

Хто у нашому гайочку
Носить біленьку сорочку,
У тонесенькі косички
Уплітає жовті стрічки,
А панчішки в горошинку
Прикрашають її взимку.
В неї листячко мов слізка.
Як зовуть її? (*Берізка*)

(*Лідія Шевело*)

Пригадайте!

Сполучником називається службова частина мови, яка служить для **поєднання між собою** однорідних членів речення або частин складного речення.

Наприклад, у реченні *Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вливаються моє* (*В. Симоненко*) службові слова *і, як* — сполучники, бо перше *і* поєднує два прості речення, як приєднує підрядне речення до головного, друге *і* сполучає два однорідні члени речення.

Вправа 78. I. Прочитайте казку, доберіть до неї заголовок. Випишіть сполучники, визначте, що вони поєднують: однорідні члени чи частини речення.

Якось наснився королеві Граматиці дивний сон. Опинилася вона в країні Словниканії. Сумна була ця країна. Всі слова жили там поодиноці на маленьких острівцях. Вони дуже хотіли спілкуватися, але не могли потрапити до сусідів. І королева Граматика згадала про свою знайому фею Морфологію з її найменшими помічниками-чарівниками. Це були Прийменники та Сполучники: *в, на, до, через, з, від, по, у, під, над, і, та, але, й тощо*. Чарівники вміли будувати місточки між острівцями. Вони поєднували між собою слова й утворювали речення.

Відтоді слова почали спілкуватись із сусідами, разом захищатися від негоди, звертатися один до одного по допомогу, а на свята ще й запрошували знайомих у гості. Завдяки їм життя на острівцях докорінно змінилося, а країну слів стали шанобливо називати Мудрословією.

II. Пригадайте, яка різниця між прийменниками і сполучниками.

Пригадайте!

Перед сполучниками *а, але* ставиться завжди кома: *Думай головою, а не черевиком. Легко сказати, але зробити годі.*

Щоденник

Запис п'ятий

(Глончин)

Я залюбки йду вранці до школи. Тут стільки всього цікавого, стільки товаришів!

Я сиджу з Беттіною. Я дружу з нею. Переді мною сидить Андрійко, а праворуч від нього — Шандор з Олею. Перед ними сидять Петрик з Катериною. А за мною — Наталка і Янош.

Ми товаришуємо й пишемо разом щоденник. Часто разом ідемо додому.

Вправа 79. I. Запишіть текст щоденникового запису під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим, помилки, якщо будуть, виправте.

Тестове завдання для самоперевірки

1. Позначте речення, у якому допущено помилку в розстановці розділових знаків:

А Мороз усе дужчав, а сонце все вище підбилось.

Б Інеєм були прикриті набережні очерети і потойбічні кущі.

В Люблю я темну ніч і золоті зірки.

Г Чорні хмари нависли над селом але дощу не було.

Словник

більше — több, többé, többet

навпростець — egyenesen

вродитися — születik, világra jön

овес, вівса — zab

жаліти — sajnál
мішок — zsák

поночі — éjjel, sötétben
шило — ár

Запитання для самоперевірки

1. Чи всі іменники відмінюються за відмінками?
2. Чи всі іменники мають рід і число?
3. Чи завжди в орудному відмінку однини іменників III відміни приголосні перед закінченням *-ю* подовжуються?
4. Прикметник *гарячий* і *гарячій* вжито в тому самому роді й відмінку чи в різних родах і відмінках?
5. Чи завжди *не* з дієсловами пишемо окремо?
6. Як прийменники, які пишуться окремо, відрізнити від префіксів, які пишуться разом?
7. Що поєднують сполучники: однорідні члени речення чи частини складного речення?

ПОНЯТТЯ ПРО ТЕКСТ

§ 11. Текст і його ознаки: тема й основна думка, задум, наявність зв'язаних за змістом речень, завершеність

Прочитайте і запам'ятайте!

Людська мова — складна система, в якій можна виділити різні «деталі» та «блоки».

Найменша «деталь» мови — звук: [а]. Звуки об'єднуються в склади: *ма*, склади — в слова: *мама*, слова — у словосполучення: *рідна мама*.

Зі слів та словосполучень утворюються речення: *Немає ближчої людини за рідну маму*. А з речень складається текст: *Немає ближчої людини за рідну маму. Вона і порадить, і розрадить. Вона і допоможе, коли тобі важко. Мама, якщо треба, й насварить, але з любов'ю, бо вона ж — найрідніша*.

Текст — це ряд речень, об'єднаних спільним змістом і розташованих у потрібній для розкриття теми послідовності.

У тексті кожне наступне речення розвиває думку, висловлену в попередньому. Пов'язуються речення в текст повторенням тих самих слів, вживанням займенників, сполучників тощо.

Текст ділиться на абзаци. В абзаці речення об'єднані якоюсь однією думкою. Перше речення в абзаці на письмі починається з нового рядка.

Вправа 80. Прочитайте тексти і зіставте їх. Про що ви довідалися з першого тексту? Про що розповідається у другому тексті? Визначте зміст прочитаного одним реченням. Назвіть кілька ознак, за якими прочитані речення об'єднуються до тексту.

I. Споконвіку любили українці калину. Садили її коло хати, в садку, у березі, над річкою, ставком. У калини гарний білий цвіт, пахучий, рясний. А ще більше милують око ягоди калини. Стоїть кущ рум'яний увесь, аж горить. Як

дівчина. А люди кажуть: дівчина мов калина. Гарна така. Коли ягоди поспіють, їх збирають. Перед морозами.

Коли ти застудишся, попей чаю калинового. І одужаєш. І здоровий будеш.

Калина не боїться, як її кетяги ламають. Вона ще буйніша тоді росте. І ніякі вітри її не подолають.

Сон-трава

II. Тільки-но земля звільниться від снігового полону, на горбах, у соснових і мішаних лісах визирають з-під тодішнього бадилля пухнасті квіточки. То сон-трава. Ще можливі нічні заморозки, тому квітка завбачливо утеплена щільним шаром срібних волосків, наче закуталась у хутрянну шубку. Поліська легенда розповідає, що якимсь мисливець бачив, як ведмідь, з'ївши сон-траву, заснув. Коли і сам скуштував квітку, теж

заснув. Існує повір'я, ніби покладена на ніч під голову рослина викликає сни, в яких побачиш своє майбутнє. Називають її сончик, сон блакитний, праліска дзвінкувата (За Л. Павленко).

Прочитайте і запам'ятайте!

Тема — це те, про що розповідається у тексті.

Основна думка — це те, що доносить чи стверджує автор, чого навчає.

Основні ознаки тексту:

- єдність теми і основної думки;
- використання більшої кількості речень;
- логічний та змістовний зв'язок речень;
- витримана послідовність;
- завершеність викладу думки.

Структура тексту:

- вступ (зачин, що готує нас до сприйняття того, про що йтиметься в тексті);
- основна частина (докладно розкриває зміст передбаченої теми тексту);
- висновок (кінцівка, що завершує виклад думки тексту).

Вправа 81. I. Прочитайте текст. Визначте тему і головну думку тексту. Укажіть у тексті зачин і кінцівку.

БЕРЕЗА

Береза, за народними віруваннями, — одне з найдавніших дерев, з яких починалося створення світу. Колись її вважали оберегом від злих духів і нещастя, тому часто садили біля хати, щоб милувала око й захищала садибу. Наші предки вірили, що береза — це дерево русалок, які полюбляють на ній гойдатися, тому на Русальний тиждень березу прикрашали шматочками полотна, стрічками, вінками, різними дарами. У давні часи кору берези — берест — широко використовували для виготовлення берестяних грамот. На ньому діти вчилися виводити букви, дорослі писали листи, побутові тексти

тимчасового значення. Для цього берест знімали так, щоб не пошкодити самого дерева.

Вважають, що від слова «береза» утворилася назва місяця — «березень». Це час, коли з берези тече сік — лікувальний весняний напій.

Завдяки своїй білій корі та ніжному листячку береза стала в українців символом чистоти, дівочої ніжності й вірності (За М. Соловйовою).

II. Подумайте і скажіть, що відображає заголовок тексту у вправі — тему чи основну думку висловлювання? Обґрунтуйте відповідь.

Зверни увагу!

Заголовок може відображати тему або основну думку тексту.

Вправа 82. Творча робота. I. Розгляньте малюнок.

II. Використовуючи матеріал попередньої вправи, складіть розповідь про березу. Придумайте заголовок.

Вправа 83. Розташуйте речення в такій послідовності, щоб утворився текст — уривок з вірша Т. Шевченка. Почніть його словами: *Сонце заходить...*

1. Лину я, лину, думу гадаю, і ніби серце одпочиває. 2. Радіють люди, що одпочинуть, а я дивлюся... 3. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. 4. І серцем лину в темний садочок на Україну.

Щоденник

Запис шостий (Беттінін)

Людині потрібна уважність.

Ось недавно мама каже мені:

— Ітимеш до школи — вкинь у поштову скриньку листа. У тітоньки Олі через три дні день народження, їй буде приємно одержати від нас привітання.

Я тільки глянула на конверт і відразу ж помітила, що немає поштового індексу.

— Добре, що ти така уважна, — сказала мама. — А то наше привітання могло б запізнитися.

Я намагаюся завжди бути уважною. Через те й у диктантах не роблю помилок.

I. Як пов'язані між собою думки, висловлені в першому й останньому абзацах цього тексту? Про що йдеться між цими абзацами?

II. Перекажіть зміст Беттіниної розповіді чотирма-п'ятьма реченнями. Свій переказ запишіть.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Оберіть рядок з правильно визначеними ознаками тексту:

А спільна тема, головна думка, логічність викладу;

Б зв'язок речень за змістом, стислість, дотримання орфографічних норм;

В пов'язаність речень за змістом, наявність теми і головної думки, зв'язок речень між собою;

Г пов'язаність речень за змістом, зв'язок речень між собою.

2. Текст має таку будову:

А зачин, основна частина, кінцівка;

Б вступ, розвиток дії;

В розвиток дії, завершення;

Г вступ, основна частина, кінцівка.

Словник

береза — nyírfa

берест — nyírfakéreg

калина — kányafa, bangita

кетяг — fűrt

кущ — bokor

мисливець — vadász

сон-трава — kökörösín

ягода — bogyó

§ 12. Поділ тексту на мікротеми й абзаци, а речення в тексті — на відоме й нове

Прочитайте і запам'ятайте!

Текст складається з окремих *мікротем*.

Мікротема є складовою головної теми тексту. Вона часто увиразнюється у формі абзаців.

Абзац (нова думка) — це частина тексту, об'єднана однією мікротемою.

Вправа 84. Прочитайте текст. Поясніть поділ тексту на абзаци, визначивши мікротеми. Запишіть тематичні речення.

ДЯДЬКО РОМАН І ЗОЛОТОКРИЛКИ

На величезному, просто безкрайому лані гречки пасуться бджолята. Як гарно їм тут на просторах, у білому квітучому царстві! Трудитись — ото в них справжнє життя. І мед вони носять пудами.

Порядкує коло бджіл дядько Роман. Він, кажуть, знає таємну бджолину мову. Ходить серед вуликів і щось намовляє бджолятам. Певне, щоб краще роїлися, не хворіли та веселіше носили нектар із близьких і далеких квіток. Бува, дядько і вухом прикладається до бджолиної хатки, мов лікар до чийогось серця. Якби щось не так, бджоли одразу занепокоїлись би, загули тривожно.

Усе мудро облаштовано. **У всьому в них порядок і лад.** А між собою як дружно живуть! Як дбайливо годують одна одну з весни, коли ще кволі, слабенькі...

І погоду бджола чує краще за нас. Якщо зранку весело, стрімко літає, так і знайте: день буде погожий, сонячний (*За О. Гончаром*).

Вправа 85. I. Прочитайте текст. Про що в ньому розповідається? Яка основна думка тексту? Визначте і запишіть мікротеми тексту.

Зразок. Перша мікротема: рушник символізує естетичні смаки та є обличчям оселі.

РУШНИК

Рушник на стіні. Давній наш звичай. Не було, здається, жодної в Україні

оселі, котрої не прикрашали б рушники. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був обличчям оселі та й самої господині. По тому, скільки і які були рушники, створювалася думка про жінку, її дочок. Ніщо, здається, так предметно й наочно не характеризувало жіночу

охайність і працьовитість, як ці вимережані рукотвори.

вишитий рушник створював настрої, формував естетичні смаки, був взірцем людської працьовитості. Згадаймо про його практичне призначення: з рушником, як і з хлібом, приходили до породіллі, вшановували появу немовляти в родині, з ним виряджали в далеку дорогу батька чи сина, чоловіка й коханого, шлюбували* дітей, зустрічали рідних і гостей,

проводжали людину в останню путь, ним прикривали хліб на столі.

Хліб і рушник — одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушникові були і є високою ознакою гостинності українського, як і інших сусідніх народів. Прийняти рушник, поцілувати хліб символізувало і символізує духовну єдність, злагоду, глибоку пошану тим, хто виявив її.

Цей звичай пройшов віки, став доброю традицією і в наш час.

(За В.Скуратівським).

II. Зробіть висновок, про що ми дізнаємося з кожної наступної мікротеми.

Прочитайте і запам'ятайте!

З кожного наступного речення тексту ми дізнаємося про щось нове, а нова інформація спирається на попередню. Відповідно до цього кожне речення ніби поділяється на 2 частини. Перша частина містить те, що вже відоме з попереднього речення. Цю частину речення так і називають — «відоме». Друга частина забезпечує розвиток думки і додає щось нове. Тому її називають «нове». Отже, кожне речення складається з «відомого» і «нового». Наприклад: *Над рікою Дніпром жили поляни. Їхньою столицею було місто Київ. Його заснували три брати: Кий, Щек, Хорив. Від Кия пішла назва Києва.*

Схематично це виглядає так: 1 — 2 (поляни — їхньою); 2 — 3 (місто Київ — його); 3 — 4 (його — три брати: Кий, Щек, Хорив); 4 — 5 (від Кия — назва Києва).

Вправа 86. У кожному з речень тексту вкажіть «відоме» та «нове».

Майже в усіх народів є улюблені рослини — символи. У канадців, скажімо, клен, у росіян — берізка, а в нас — верба і калина. Калина гарна в усі пори року. Весною оздоблена квітами, восени і взимку — червоними ягодами. Краса калини порівнюється з дівочою вродою. Правду каже прислів'я «Без верби й калини нема України».

(За В.Скуратівським)

Вправа 87. До поданих назв рослин доберіть найбільш влучні означення. Згадайте рядки з пісень чи віршів, де йдеться про ці рослини. Підготуйте зв'язний текст про одну із рослин-символів. У кожному з речень тексту укажіть «відоме» та «нове».

Барвінок, васильки, верба, дуб, калина, м'ята, бузок, материнка, папороть, рута, мальва, чорнобривці, любисток.

Вправа 88. I. Прочитайте і запишіть під диктовку текст. Звірте написане. Про що він змушує задуматися?

ЗДОРОВ'Я

Здоров'я — це найвище благо, дароване людині природою. Без нього не можна зробити життя повноцінним і щасливим. Проте часто ми тратимо цей дарунок марно (З енциклопедії «Я пізнаю світ. Медицина»).

II. Визначте мовні засоби вираження «відомого» в кожному реченні.

III. Простежте, на яке слово — «відоме» чи «нове» — падає логічний наголос.

Тестове завдання для самоперевірки

1. У поданих реченнях визначте «відоме» та «нове»:

Картоплю називають «другим хлібом». Вона є одним із основних джерел вітамінів. Особливо багата на вітаміни свіжа картопля.

А «відоме» — вона, вітаміни; «нове» — основних, картопля;

Б «відоме» — вона, вітаміни; «нове» — вітамінів, свіжа;

В «відоме» — вона, вітаміни; «нове» — вітамінів, картопля;

Г «відоме» — джерел, вітаміни; «нове» — основних, картопля.

Словник

барвінок — meténg
бузок — orgonavirág
верба — fűzfa
дуб — tölgyfa
любисток — lestyén

мальва — mályva
м'ята — menta
папороть — ráfrány
рушник — varottas kendő
чорнобривці — bársonyvirág

§ 13. План готового тексту (простий)

Прочитайте і запам'ятайте!

План — це короткий послідовний перелік головних питань тексту, що складається за окремо взятими мікротемами.

Як складати простий план

1. Уважно прочитайте текст.
2. Визначте тему та основну думку прочитаного.
3. Опрацюйте мікротему тексту, стисло сформулюйте у формі речення-натяку.
4. Запишіть під окремою нумерацією кожне питання плану.

Вправа 89. I. Прочитайте вголос виразно текст.

Ховрашок кинув колосок у нірку й сухо свиснув. У цю мить згори щось загрозливо зашурхотіло, і я побачив, як на мене котиться, аж підскакує, щось кругле й жовте. Я відскочив убік, як оте кругле й жовте вдарилося біля мене об камінь і розлетілося на друзки... Тихо, повільно й тепло запахло динею. Друга диня, більша та ще жовтіша, прошмиготіла повз мене згори і, оббігаючи каміння, шипшину й буряки, шубовснула в річку! Мені стало цікаво: хто ж це все-таки жбурляється з поля динями?

Я зупинився й прислухався: з баштану чулося якесь цямкання, жування та шамкотіння. То оси гризли кавуни... Лисиця вгризти його, круглого, не може, а шукає вже репнутого чи розбитого. Оси ж усім своїм кодлом накидаються, прогризають кавунову шкірку з ходу і з бойовою на крилах піснею вгризаються в нього — тільки держи! Своїми залізними щелепами оси гризуть, як крокодили. Буває, у кавуні вони і ночують — лягають на зернятах спати, щоб вдосвіта, коли ще ні світ ні зоря, усе починати спочатку...

Якось розповідав мені один сторож: уночі на баштан прибігла лисиця. Побігла-пошукала, бачить: лежить надгризений кавун. Лисиця — до нього і з розгону в ту дірку свій писк тільки — тиць! А там ще звечора ночували оси. Вона прямо тим писком в оси! Ото було плачу! І плачу, і крику, і зойку... (За М. Вінграновським).

II. Визначте тему, доберіть заголовки до тексту. Поділіть текст на окремі мікротеми. Запишіть їх. З'ясуйте, чи відповідають мікротеми пунктам плану.

III. Усно перекажіть текст за планом:

1. Котяться дині.

2. Дивні звуки.
3. Оси та лисиця.

IV. Випишіть із першого абзацу тексту дієслова, що передають швидку зміну подій. Доберіть до дієслів слова-синоніми. Запишіть їх.

V. Поясніть, як ви розумієте вислів «ні світ ні зоря»? Знайдіть у тексті інший вислів, близький за значенням.

Вправа 90. I. Прочитайте текст вправи. Визначте тему, доберіть заголовки до тексту. Поділіть текст на окремі мікротеми, складіть і запишіть простий план до нього.

Крізь зелену мозаїку листяного лісу де-не-де пробивається сонячний промінь і срібним зайчиком лягає на землю. Ось серед великих темно-зелених листків виросла стрілка білих квіточок. Наче сріблясті дзвоники повісила конвалія, розливши навколо чудовий аромат.

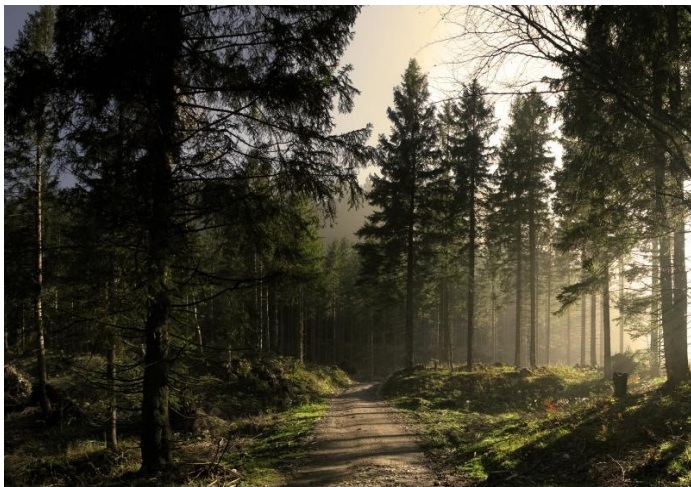
Милуючись конвалією, мало хто знає про особливості цієї рослини. Цвіте красуня лісу недовго, майже все своє життя проводить глибоко під землею. Конвалія — підземний житель. Її насіння в перший рік не дає паростків. Тільки через рік побачать світ перші листки, щоб дати початок багаторічному підземному стеблу. З листя і квіток конвалії виготовляють препарати, які застосовуються при лікуванні серцевих хвороб (За В. Пархоменком).

II. Чи бачили ви конвалію? Опишіть її кількома реченнями.

Вправа 91. Творча робота. I. Розгляньте малюнок.

II. Користуючись наведеним нижче зачином з літературного твору Олени Пчілки «Сосонка», продовжте його власною розповіддю, складіть простий план.

Ліс був такий гарний, навіть зимою не здався смутним, бо проміж чорноліссям було там чимало й сосон, а вони завжди веселять око тим вічнозеленим убранням!

Недалеко від Максимової хати була одна сосонка — така-то вже хороша! Була вона не

дуже велика. Але й не дуже маленька, саме мірненька та така зграбнесенька, круглесенька, зелені глиці аж сяють, а молоді пагонки, як свічечки, стремлять, прості та ясні.

Красує сосонка. Прийшла осінь смутна, прийшла зима люта, а сосонці байдуже! Сусідки її, берези та липки, стоять такі сумні та бідні, листячко з їх геть облетіло, а сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

Отож, і запишалась вона, каже берізкам та липкам:

— .....

План

1. Зимовий ліс з вічнозеленими сосонками.
2. Сосонка, що була недалеко від Максимової хати.
3. Опис сосонки.
4. Сумні берізки та липки.
5. Сосонка запишалась.
6. ....
7. ....
8. ....

Щоденник

Запис сьомий (Петриків)

Я взяв у бібліотеці дуже цікаву книжку — фантастичну повість Станіслава Лема «Магелланова Хмара». Почав читати — відірватися не можна.

І от зараз сиджу, виконую домашнє завдання. А цікава книжка лежить у мене в портфелі. І так кортить її дістати звідти. Але я наказав собі: «Доки не підготуєш усіх уроків, навіть не глянеш у той бік».

Потім я розповів про це татові. Тато вислухав мене й сказав:

– Перебороти себе — це вже подвиг.

Вправа 92. Чи вам доводилося переборювати себе, коли щось дуже хочеться, а ти стримуєш себе? Розкажіть про це. Свою розповідь запишіть, складіть простий план.

Словник

Мозаїка — зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців.

Препарат — частина рослинного або тваринного організму, призначена і підготовлена для дослідження.

бджола — méh (rovar)

вулик — kaptár

гречка — hajdina

життя — élet

лан — mező

квітухий — virágzó

погожий — derült, derős

пуд — pud (16,38 kg)

роїтися — rajzik

справжній — igazi

§ 14. Мовні засоби зв'язку речень у тексті

Вправа 93. I. Прочитайте текст мовчки. Визначте тему й основну думку. Поділіть текст на абзаци. Напишіть його під диктовку. Звірте написане.

Символ страдництва і міці. Нарівні з тополею дуб згадується з тими деревами, під якими приносились язичницькі жертви. Збереглася й донині повага до рослинного царства. Дуби живуть до тисячі років. Їх шанують як святиню і християни, і мусульмани. Дубове листя, як і вінок з тернини, символізує страждання Христа. Наші дуби могутні. Сягають вони до 40 метрів заввишки. У поодиноких крона крилата, розлога, а стовбур — майже у три обіймища. Такі дуби заслуговують шани як пам'ятки природи та історії, адже за їхнього життя змінилося кількадесят людських поколінь (За А. Топачевським).

II. Розгляньте таблицю. Користуючись нею, поясніть, які є мовні засоби зв'язку речень у тексті. Визначте засоби зв'язку речень у тексті вправи.

Прочитайте і запам'ятайте! Мовні засоби зв'язку речень у тексті

Займенники	Росте береза коло хати високо. Кроною вона донизу схиляється.
Прислівники	В'їхали в лісок. Тут було затишно і пахло смолою.
Сполучники	Впліталось до віночка багато квітів. А найпочесніше місце належало деревію.
Синоніми	Капуста багата на вітаміни. На плантаціях білокачанної дихається вільно і легко.
Повтори слів	Чудовими зцілителями є суниці та абрикоси . Абрикоси посилюють зір.
Спільнокореневі слова	Славляться лікувальними властивостями яблука та кавуни. Ними лікують захворювання кровоносних судин.

Вправа 94. Прочитайте текст. Зверніть увагу на виділені слова (саме вони пов'язують речення у тексті). До яких частин мови вони належать? З'ясуйте тип зв'язку речень між собою

ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ

Хрест із лепехи, м'яти й любистку розміщували на покуті на Зелені свята. **Він** був надійним оберегом від злих сил.

Інша назва лепехи — татарське зілля. Легенда розповідає, що ця **рослина** прийшла в Україну з татарськими ординцями. **Вони** завжди брали це зілля в походи. **Татари** кидали в річки й озера шматки кореня. Після цього **нападники** спокійно пили воду й напували коней.

Зілля з довгими мечоподібними листками прижилося понад берегами водойм. Лікувальні властивості **його** добре відомі. Ще запорожці присипали рани сушеним коренем **рослини**. Відвар **кореня** вживали проти зубного болю, жували під час епідемії.

Українці здавна шанують лепеху як оберіг і лікарську рослину (З книги «Українська міфологія»).

Вправа 95. Ти — редактор. I. Прочитайте вголос. Чи можна назвати висловлювання текстом? Доведіть твердження. Які недоліки допущено в тексті?

М'ята широко використовується в народній медицині, займає почесне місце в народних піснях та обрядах. Незмінний епітет м'яти — кучерява. Як і калина, м'ята є символом дівочої краси і цноти. У фольклорі м'ята нерідко згадується поряд із рутою, утворюючи мовби одну рослину — руту-м'яту.

М'ята відігравала важливу роль у весільній обрядовості. За традицією вінок для молодої та вінки для дружок плели з м'яти, барвінку й рути... (За О. Лоховою).

II. Відредагуйте текст, уникаючи недоліків.

III. Підкресліть мовні засоби, використані у відредагованому тексті.

Вправа 96. Творча робота. I. Розгляньте малюнок.

II. Побудуйте зв'язний текст, використовуючи як засоби зв'язку речень займенники, спільнокореневі слова, прислівники.

Тестове завдання для самоперевірки

Речення в тексті пов'язані за допомогою:

А займенників, абзаців, іменників, теми;

Б синонімів, власних назв, мікротем;

В повторів «відомого» і «нового», прикметників, головної думки;

Г займенників, сполучників, синонімів, повторів, спільнокореневих слів.

Словник

відвар — főzet

водойма — víztaroló, tó

епідемія — járvány

лепеха — komlós

нападник — támadó

напувати — itat

зілля — fű, gyógyfűvek
корінь — gyökér

похід — hadjárt
рослина — növény

§ 15. Тексти різних типів — розповідь, опис, роздум (повторення)

Вправа 97. I. Прочитайте уривки. Визначте, в якому тексті розповідається про предмет, в якому описано предмет, а в якому дано міркування, роздум про предмет.

1. Пролісок — квітка ніжна, але смілива і нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну ніздрювату снігольодову скоринку пнеться цупкий паросток. Сьогодні це біло-жовтуватий хвостик, завтра це біло-зелена гостриця, післязавтра це вже довгий зелений листок з тоненькою стрілкою всередині. Ще за день брунька на кінці стрілочки розквітає враз твердою білою кашкою. І квітів визоріє так густо, що земля знову стає білою від рясного холодного цвіту (*За Ю. Смолічем*).

2. Кульбаба — це багаторічна трав'яниста рослина. Стебло в неї безлисте, світле, усередині порожнє. На верхівці стебла красується одна велика жовта квітка, схожа на кошик. Увечері її пелюстки згортаються, а вранці розкриваються. Листочки цієї рослини видовжені, зубчасті. Ростуть вони від самого кореня. Кульбаба належить до лікарських рослин і є дуже корисною (*З енциклопедії*).

3. Будь-якої пори привабливий калиновий кущ. Навесні він прикрашений ніжними зеленими суцвіттями. А літньої пори чарує розкішною зеленню густого лапатого листя. На початку осені калина вже прикрашена кетягами рум'яних ягід. До перших морозів рослина пишається золотим убранням. Узимку ж калинонька вабить добре примороженими, вже цілком їстівними ягодами. Яскравими вогниками полум'яніють ягоди серед голого потемнілого гілля. Краса калини оспівана в багатьох піснях, казках, легендах (*За О. Супрунечком*).

II. Користуючись відомостями підручника, визначте в кожному уривку особливості побудови тексту.

Прочитайте і запам'ятайте!

У процесі спілкування ми ділимося враженнями про навколишній світ, описуємо властивості та ознаки предметів живої і неживої природи.

Нам цікаво знати, що з ними відбувається і з якої причини.

Все це становить зміст наших висловлювань.

Залежно від змісту висловлювання наше мовлення поділяється на такі типи: **розповідь, опис, роздум.**

Розповідь — це висловлювання про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) в певній послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне питання що сталося (відбулося)?

РОЗПОВІДЬ

початок дії

розвиток дії

кінець дії

Опис — це висловлювання про певні ознаки, властивості предмета, особи чи явища. До тексту-опису можна поставити загальне питання який?

ОПИС

назва предмета

основні ознаки

власне враження

Роздум (міркування) — це висловлювання, у якому доводиться правильність чи неправильність певного твердження шляхом міркування та за допомогою аргументів (доказів). До тексту-роздуму можна поставити загальне питання чому? У будь-якому роздумі є дві частини. У першій міститься теза (твердження, яке треба довести), а в другій — докази (аргументи) висловленого твердження.

РОЗДУМ

основне твердження
(теза)

докази
(аргументи)

висновок

Зверніть увагу! Часто в одному тексті можуть поєднуватися два або три типи мовлення. Наприклад: розповідь з елементами опису, розповідь з елементами роздуму та ін.

Міркуйте! У першому тексті йдеться про кілька етапів процесу росту квітки. Дії виконуються одна за одною, послідовно. До тексту можна поставити питання що відбувається? Отже, це висловлювання є розповіддю.

Другий текст є описом. Тут названо предмет, а потім наведено його основні ознаки: будову, колір, розмір стебла і листків. В останньому реченні — власне враження.

У **третьому** тексті перше речення — це твердження, думка, яка доводиться аргументами в наступних реченнях, що відповідають на питання чому? Останнє речення — висновок. Отже, цей текст є роздумом.

Вправа 98. Ти — дослідник. І. Порівняйте тексти. Визначте тип мовлення кожного з них. Дослідіть, що спільне в цих текстах?

1. У нас на клумбі несподівано зійшов соняшник. Я вирішила не виривати його, нехай росте. Ще й землю кругом розпушила, підливала в суху погоду. Він

швидко піднявся понад усі квіти. А коли розцвів, звеселив увесь квітник. Стоїть собі, мов цар, і пишається короною, увесь час повертаючи її до сонця.

2. Соняшник — окраса наших городів. Уже сама назва його нагадує про небесне світило. Жовтогарячі пелюстки оточують круглий кошик, у якому, старанно вкриті, визрівають смачні зернятка. Високе зелене стебло струнке й міцне, мов стовбур деревця. А на ньому один проти одного розміщені великі шершаві листки.

3. Соняшник — надзвичайно корисна сільськогосподарська культура. Він дає багато соковитого корму для худоби. А ще цінніший продукт видобувають з насіння. Це чудова олія, без якої важко уявити поживне, смачне й здорове харчування. Не обійтись без неї при консервуванні, у хлібопекарській справі та й не тільки. З олії виготовляють чудові фарби, оліфу і ще багато корисних речей.

Недарма в Україні здавна вирощують соняшник.

4. Napraforgó

Napraforgó, napraforgó,
Milyen szép vagy, mily ragyogó.
Ragyogsz, mint a nap,
Középen a sok-sok mag.
Madaraknak adsz eledelt,
A zsákom már majdnem megtelt.

Hazaviszem én a zsákom,
Télire azt mind elrakom.
Jönnek majd a kis madarak,
Napraforgót tőlem kapnak.
Nem halnak így soha éhen,
Ez lesz ételük a télen.

(Waldinger Ágnes)

II. Доведіть, що кожен з уривків — це текст, визначте ознаки кожного з типів мовлення.

Вправа 99. I. Доповніть уривок так, щоб утворилося зв'язне висловлювання. Запишіть його.

Чи є щось виразніше, красивіше, ніж коли соняшник цвіте? «Стоїть гарний, як соняшник у цвіту», — кажуть у народі...

II. Усно проаналізуйте будову тексту, тип мовлення, визначте тему, основну думку.

Вправа 100. Прочитайте текст, перекладіть українською мовою, визначте тип мовлення, особливості побудови, тему, дайте заголовок.

Volt egyszer egy hatalmas rét, és benne csodálatos, különböző virágok. Mind-mind más színben pompázott. Illatukat messzire is elfújta a tavaszi szellő. Az égen ragyogó napsugár a fénylő sugarait ontotta a virágok szirmaira. Ettől az életük nagyon boldog volt, mert tudták, ki elteti őket. Néha egy-egy felhő eltakarta a napot

és záporosó öntözte a tikkadt földet. A virágok ilyenkor leveleikkel tisztogatták szirmaikat, majd összecukódtak. Az esti csillagok vigyázták álmukat. A reggeli nap élesztette újra őket, és fényével, szeretetével bontakoztatta ki az illatukat.

Így kényesztette a nap a réten lévő virágok színes világát. Harmónia és békesség, szeretett lakozott bennük. Egyszer a szél a messzeségből egy napraforgó magját fújta erre a rétre. Eső öntözte, s a magocska kibújt a földből, és meglátta a napvilágot- icike-picike virágot hajtott. Napraforgónak hívták... (З підручника)

II. Придумайте закінчення розповіді про маленьку квіточку.

Вправа 101. I. Прочитайте, выпишіть слова, які вказують на послідовність виконання дій. Уживаючи виписані слова, усно перекажіть уривок.

Вже сонечко підбилося вгору і розіклало золоті плями, як шовкові хустки, на галявинах, на стежці, на каменях. Хлопці йшли далеко попереду, як раптом натрапили на велику гадюку, що лежала на стежці. Сіра, з чорними плямами, лежала вона на золотій латці сонячній і грілася собі. Зачувши кроки, враз широко розкрила пащу. Але не підняла голови до хлопців — до небезпеки, як то гадюки завжди роблять, а поклала її на землю. Хлопці здивувалися. Але ще більш здивувалися, коли побачили, як в ту розкриту пащу, мов у нору, почали шмигати манюсінські гадючата, рятуючись від небезпеки. Такі манюсінські — завбільшки з циганську голку. Хлопці почали реготатися. А гадюка, закривши пащу за останнім гадючам, гайнула в траву і щезла в кам'яних розсипах з блискавичною швидкістю (За І. Багряним).

II. Поясніть, чим уривок відрізняється від тексту. Визначте тип мовлення. Свою думку доведіть.

Словник

барвінок — örökzöld

безсмертя — halhatatlanság

вбрання — öltözet, ruházat

весілля — esküvő

вірність — hűség

вічність — örökkévalóság

коровай — kerek kenyér/cipó

наречена — menyasszony

прикрашати — díszít, ékesít

синьоока — kék szemű

хрещатий — kereszt alakú

цнотливість — tisztaság, szűziesség

§ 16. Усний переказ тексту розповідного характеру

Вправа 102. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення належить текст, якщо в ньому розповідається про події, що послідовно розвивались, а потім закінчувались? Чи можна стверджувати, що текст відповідає на запитання хто? що? де? коли? як?

ЗГАРИЩЕ

Над околицею лісу підіймався в небо густий дим. «Пожежа!» — майнула думка. Кинулась у той бік. Та мене випередив лісник. Виявляється, він уже

затримав винуватців — двох хлопців років десяти. Вони розгублено виправдовувались.

— Ми хотіли як краще — спалити торішню траву, щоб молода швидше виросла... Яка від цього лісові шкода? — сказали вони.

— Яка шкода, питаєте? Оце загасимо полум'я — самі побачите...

Ми кинулися затоптувати вогонь, який швидко поширювався по сухому падолисту. Нарешті загасили. Потім, витираючи піт з чола, лісник оглянув почорнілу галявину.

— Тепер це надовго мертва земля, — зітхнув він...

— Трава тут не ростиме принаймні рік — вогонь випалив і коріння, і насіння трав. Та що там трава — гляньте на дерева. — Лісник провів рукою по стовбуру молоденької липи. Біля самого кореня він був обпалений, кора від вогню порепалася, крізь щілинки виступав сік...

У верховітті тривожно скрекотала сорока. Вона намостила гніздо на осиці і, напевне, вже встигла відкласти туди кілька рябих яєць.

— Боїться повертатися, — знову мовив лісник.

Отже, все, що виросло тут протягом кількох років, тепер перетворилося на чорне згарище — лише за кілька хвилин хлопчачої витівки (За В. Явором).

II. Розгляньте схему побудови розповідного тексту. Чи відповідає будова аналізованого тексту цій схемі? В якому стилі ви будуватимете свою відповідь?

Схема побудови розповідного тексту

1. Повідомлення про місце і час дії (події).
2. Дії (події), їхні особливості й порядок.
3. Вказівка на завершення дії (події).

Вправа 103. Творча робота. Підготуйте усний роздум, у якому висловіть своє ставлення до подій, описаних у тексті «Згарище». Чи можуть люди, подібні до цих хлопчикам, бути справжніми господарями на землі? Яким повинно бути ставлення кожного — дитини, підлітка, дорослої людини — до всього живого на землі?

Словник

верховіття — csúcs, korona (fáé)

випередити — megelőz; elhagy

виявляти — kiderít

гутий — sűrű

дим — füst

думка — gondolat

загасити — kiolt, elolt

затоптувати — letapos

затримати — feltartóztat

лісник — erdész

околиця — külváros

осика — rezgönyárfa

отже — tehát, akkor

піт — izzadság; verejték

пожежа — tűz(vész)

полум'я — láng

поширюватися — terjed

спалити — eléget, leéget, kiéget

торішній — tavalyi

шкода — kár

§ 17. Поняття про розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий та публіцистичний стилі мови (повторення і поглиблення)

Вправа 104. I. Прочитайте тексти.

1. Осінь — пора року, що триває в Північній півкулі Землі від дня осіннього рівнодення (23 вересня) до дня зимового сонцестояння (22 грудня). За календарем осінню називають місяці вересень, жовтень і листопад. У Південній півкулі в цей час — весна (*З довідника*).

2. Як непомітно і швидко надійшла осінь! Мабуть, давно вже сиділа вона, причаївшись у високій кукурудзі на городі. І коли одного темного й похмурого вечора застукала й зарипіла віконницями буря, осінь вийшла із своєї схованки. Вона стояла просто серед городу і тепер уже не ховалася і не крилась, бо їй сховатись їй не було куди (*За О. Донченком*).

II. Чи на одну тему написані обидва тексти? Чим же вони відрізняються один від одного?

Прочитайте і запам'ятайте!

Той самий зміст, ту саму думку люди можуть передавати по-різному. Розповідь вченого відрізнятиметься від розповіді письменника, а ще по-іншому розкаже це саме приятель приятелеві.

Залежно від мети й умов спілкування навіть про те саме можна сказати або написати по-різному, щоразу використовуючи найбільш відповідні слова, словосполучення, речення. Такий різновид мовлення називають стилем.

Відповідно в мовленні розрізняємо стилі **розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний**. Стилі мовлення вивчає стилістика.

Розмовний стиль — це наше повсякденне спілкування між собою.

У **науковому стилі** вживають спеціальні слова (*рівнодення, сонцестояння*), наводяться точні дані (*23 вересня*), майже немає образних висловів.

У текстах **художнього** стилю багато образних висловів (*осінь причаїлась у кукурудзі*), докладно описано предмети (*висока кукурудза, темний і похмурий вечір*), майже немає спеціальних слів.

Для **офіційно-ділового стилю** характерні певна побудова речень і наявність постійних словосполучень — мовних штампів (*закон, наказ, постанова, заява, протокол, договір, звіт, порядок денний*). Використовується в офіційних, службових стосунках.

У **публіцистичному стилі** акцентується увага на емоційності та конкретності (*промова, звернення, газетна стаття, нарис*). Сфера використання — суспільно-політичне життя.

Вправа 105. Інтелектуальна розминка. Прочитайте. Випишіть слова, які вживаються в розмовному стилі.

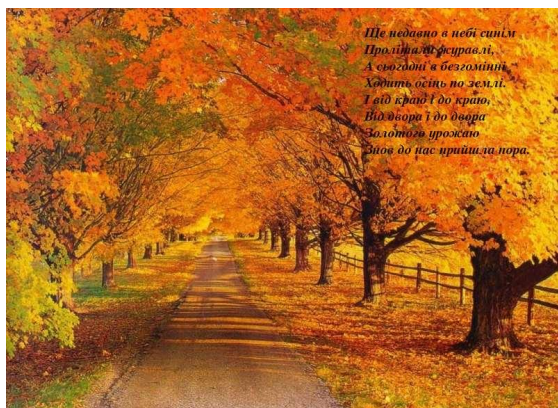
Шкандибати, хатина, вигулькне, іти, жолобок, калинонька, традиція, нумерація, злюка, мистецтво, пагінець, архітектура, комп'ютер, собор, стилістика, сорочечка, панькатися, бринить, психологія, байдики бити, блакить.

Вправа 106. I. Прочитайте текст. Поясніть умови вживання розмовного стилю.

- Матусю, чому ми садимо цей кущ?
  - А це, Андрійку, не просто кущ. Це кущ калини!
  - Ну то й що?
  - Невже, сину, ти не знаєш, що кущ калини — це символ, оберіг? Цю рослину цінують здавна.
  - Вибач, нене... Я не знав, а ти розкажи мені про неї?
  - Звісно, дитино. Ось посадимо, тоді й розповім (3 розмови).
- II. Складіть діалог (6–7 реплік) на тему «Рослини-обереги».

Вправа 107. Прочитайте. Скажіть, які вислови належать до наукового, а які — до художнього стилю.

Зниження температури; з дня на день стає холодніше; гасає вітер по садах; пристосування до кліматичних змін; осінь-чарівниця; золоті фарби; зелені коси берези; клен палає жовтогарячим полум'ям; міжклітинна речовина; масове опадання листків; кружляє листя; м'якою ковдрою лягає на землю; поживні речовини з листя переходять у ґрунт.

Вправа 108. Творча робота. Розгляньте малюнок. Використовуючи вислови художнього стилю з попередньої вправи, складіть невеликий опис осені.

Вправа 109. Хвилинка мудрих думок. Прочитайте прислів'я і на їхній основі складіть поради, як треба поводитися під час спілкування з іншими людьми. Поради, складені вами, запишіть.

1. Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив. 2. Мудрий думає, що говорить, а дурний говорить, що думає. 3. По крику дурня пізнати. 4. Інших не суди, на себе погляди. 5. Вмій жартувати, та знай, коли перестати. 6. Не мни слова, говори просто.

Вправа 110. I. Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення. Свою думку обґрунтуйте.

Верба — рід дерев, кущів або напівкущів родини вербових. Деякі рослини з цього роду мають і деревну, і кущову форми.

Деревні види мають товсті, нерівні стовбури, вкриті грубою кіркою. Крони широкі, шатроподібні, у деяких видів майже пірамідальні.

Пагони видовжені і вкорочені, кора на них гладенька. Бруньки поодинокі. Листкові пластинки цілісні, інколи лопатеві.

Квітки одностатеві, зібрані в сережки, рослини дводомні.

Верби поширені по всій Україні, крім високогір'я Карпат.

II. Розгляньте малюнки. За одним із них складіть текст у науковому або в художньому стилі.

Вправа 111. Доберіть прислів'я і приказки про рослини-символи. Складіть розповідь з одним із них. У якій сфері спілкування доречно використовувати таку розповідь?

Зразок.

1. Пишна та красива, мов червона калина.
2. Щоки червоні, як кетяги калинові.
3. Похилена калина — засмучена дівчина.
4. Без верби та калини — нема України.
5. Милуйся калиною, коли цвіте, а дитиною — коли росте.

Вправа 112. Запишіть текст під диктовку. Звірте написане. Визначте стиль мовлення. Обґрунтуйте думку.

Калина — символ краси і сили, але сили незвичайної, краси надзвичайної. Це символ життя, крові, вогню. Деякі дослідники пов'язують її назву із сонцем, жаром, паланням. Калина часто відіграє роль світового дерева, на вершечку якого птахи їдять ягоди і приносять людям вісті. Калина уособлює й саму Україну.

Вправа 113. I. Прочитайте текст. Знайдіть характерні ознаки офіційно-ділового стилю.

ДОВІДКА

Видана Маргітич Каталіні про те, що вона навчається в 5–Б класі Берегівської угорської гімназії.

Довідку видано на вимогу міської бібліотеки.

Директор школи

Підпис

II. Складіть текст довідки про те, що учениця 5–А класу Сидоренко Ольга повернула книжки до дитячої бібліотеки м. Берегово й не має заборгованості.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Визначте стиль вашого висловлювання, уявивши, що ви прийшли до однокласника, який занедужав.

- А науковий;
- Б офіційно-діловий;
- В розмовний;
- Г публіцистичний.

2. Визначте стиль мовлення: «Рушник — це довгастий шматок бавовняної, лляної, полотняної тканини для витирання (обличчя, рук, тіла, посуду тощо)».

- А публіцистичний;
- Б художній;
- В науковий;
- Г розмовний.

3. У якій галузі використовується науковий стиль?

- А побуті;
- Б науці, техніці, освіті;
- В художній літературі;
- Г суспільно-політичному житті.

Словник

Оберіг — найдревніший амулет щастя і гаразду, чарівний предмет, що призначений захищати свого власника, приносити удачу, запобігати небезпеці, поліпшити стан здоров'я.

брунька — rügy, bimbó

верба — fűzfa

гладенький — sima

крона — fa koronája

пагін — hajtás

поширені — elterjedt

стовбур — fatörzs

товстий — vastag

§ 18. Стилiстична помилка (практично)

Вправа 114. Ти — перекладач. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою. Переклад обговоріть з однокласниками. Які недоліки ви помітили в ньому? Виправте їх і запишіть.

— Az élet gyönyörű (...). Nézd csak meg egyszer a napfelkeltét a rét illatozó virágai között pihenve, vagy csodáld meg a nyárvégi csillaghullást! Olvass el néhány igazán izgalmas könyvet, és merülj el a gyermekek önfeledt mosolyában. Ússz egy jót egy tiszta vizű hegyi tóban, és fuss az őszi ruhába öltözött, színes levelű fák között! Lásd meg az emberekben a jót, és a te létezésed is jobbá válik! (A.O. Esther)

Прочитайте і запам'ятайте!

Стилiстика — це мовознавча наука про правильний добір мовних засобів відповідно до завдання спілкування між людьми в певних умовах.

До найуживаніших стилістичних помилок належать:

- повторення без потреби тих самих або спільнокореневих слів («зобразити образ»);
- невмотивоване вживання розмовних слів, жаргонізмів, діалектизмів, слів-паразитів («червоною ниткою проходить», «міроприємство»);

- стилістично невмотивоване використання книжної лексики, іншомовних слів;
- одноманітна побудова речень;
- змішування елементів різних стилів.

Вправа 115. Інтелектуальна розминка. Перепишіть, вставляючи на місцях пропусків подані у дужках слова. Поясніть свій вибір.

Доповідач ... про підготовку до навчального року. Сиділи вони ... , слово за слово чіплялося (балакати, говорити).

Хлопець часто ... свої зошити і навіть книжки. Підприємство ... не використані ним кошти на капітальне будівництво (губити, втрачати).

Учні дуже ... про долю молодого саду. І старі батьки ... про своїх дітей, навіть про дорослих (піклуватися, турбуватися).

Блискали ... сигнальні ліхтарики. Під великим ... абажуром спалахнула лампа (кольоровий, різноколірний).

Вправа 116. Знайдіть у тексті русизми (росіянізми). Виправте помилки. Запишіть правильно.

— Павле, сьогодні дзвонила Олена, дружина Андрія, запрошувала нас на новосілля. У них нова квартира.

— Я знаю. Сьогодні Андрій говорив мені про це.

— Знаєш, яку мебель вони купили до нової квартири?

У кімнаті Андрія вони розмістили велику книжкову шафу, письмовий стіл, диван і крісло, а в кухню вони купили стіл, стулья, кілька полиць.

— Андрій казав, що кухня у них велика.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
Закрийте двері — сквозняк!	Зачиніть двері — протяг!
У тебе насморк!	У тебе нежить!
Я буду в три часа	Я буду о третій годині
Уключіть свет	Увімкніть світло
Відкрийте вікно	Відчиніть вікно
Приберіть мусор	Приберіть сміття
Книга стоїть	Книга лежить
Приймати участь	Брати участь

Вправа 117. Уявіть собі, що ви синоптики і спостерігаєте за природою. Який запис ви зробили б сьогодні у своєму журналі? Який стиль доцільно використати для цього? Напишіть. Випишіть слова, які, на вашу думку, впливають на стильове забарвлення створеного запису, визначте їхній морфемний склад.

Вправа 118. Прочитайте текст. Доберіть назву. Де можна натрапити на такі тексти? Доведіть правильність своєї думки. Запишіть текст, розкриваючи дужки і виправляючи стилістичні помилки.

(Відрізнити, розрізнити) значення слів, (установити, постановити) їхнє точне значення допомагає тлумачний словник. (Розбиваючи, добиваючи, відбиваючи, підбиваючи) сучасні лексичні норми, словник нехай кваліфікує слова, форми слова і щодо їхньої вживаності, тобто (підказує, наказує, вказує) на застарілі, рідковживані слова, а також на їхнє розмовне чи книжне стилістичне забарвлення. Проте не всі конкретні випадки слововживання, сполучуваності слів охопив би наявний у словнику матеріал. Природно, що мовленнєва практика ставить щоразу нові запитання, бо в мові постійно відбуваються зміни, (народжуються, відроджуються) нові значення слів та відтінки цих значень.

Тестове завдання для самоперевірки

1. Позначте речення, яке потрібно відредагувати:

А Я брав участь у спортивних змаганнях.

Б Геологи йшли майже півдоби.

В Я не хотів вас образити.

Г Одний день на тиждень ми говоримо на англійській мові.

Словник

високий — magas

дрібний — apró

затишний — nyugodt, nyugalmas

мабуть — talán

ромашка — kamilla, margaréta

пелюстка — virágszirom

прозорий — átlátszó

храм — szentély

§ 19. Особливості побудови опису

Вправа 119. Прочитайте тексти. Визначте, про що в них розповідається. Що саме говориться про пшеницю в кожному тексті: про дії, ознаки або причини? Знайдіть текст-розповідь, текст-опис.

1. Висіяне в ґрунт зерно пшениці вбирає вологу, бубнявіє і потім проростає. Через кілька днів з'являються сходи. Через деякий час у сходів утворюється третій листок. Далі від підземної частини пшениці відростають бічні пагони — пшениця кущиться.

2. Пшениця — найважливіша зернова культура. На земній кулі налічується близько 15 видів її. Кожен вид має багато сортів. Стебло пшениці пряме й порожнисте. Таке стебло називають соломиною. Квіти зібрані в суцвіття — складний колос. Він складається з багатьох колосків (*З підручника*).

3. У сільському господарстві все починається з зерна. Без зерна немає худоби**, немає свійської птиці... Отже, немає й м'ясних та молочних продуктів харчування. Без зерна немає хліба. Зерно — найважливіше, основне у сільському господарстві.

Пригадайте!

Залежно від типу висловлювання тексти можуть належати до різних типів мовлення: опису, розповіді чи роздуму (міркування). Тексти цих типів мовлення відрізняються один від одного структурою, засобами зв'язку між складовими частинами. В **описі** мовиться про ознаки предмета, особи, місцевості, явища природи тощо, в **розповіді** — про послідовні в часі дії, в **роздумі** — про причини ознак і подій.

Запам'ятайте!

Опис — один із типів мовлення, за допомогою якого ми характеризуємо предмети, називаючи найважливіші їхні ознаки, властивості тощо. Це можуть бути колір, розмір, смак, запах, форма, призначення та інші.

Описувати можна все, що ми бачимо навколо, з чим стикаємося в житті: предмети, тварин, людей, різні процеси і явища.

Описом ми користуємося тоді, коли потрібно, щоб людина, до якої ми звертаємося, ніби побачила, впізнала те, про що ми говоримо.

Опис здебільшого складається з трьох частин: у першій передається загальне уявлення про описуваний предмет, тварину, рослину тощо; у другій дається опис частин, деталей, говориться про окремі ознаки; в третій — робляться висновки.

До опису можна поставити одне з таких питань: **який? яка? яке? які?**

Вправа 120. I. Перепишіть текст.

Гарбуз великий, круглий, як м'яч, жовто-коричневий. Усередині він має жовтогарячу м'якоть уперемішку з білим смачним насінням. Печений гарбуз дуже солодкий.

II. Який предмет описано в уривку? Яке питання можна поставити до висловлювання в цілому?

Пригадайте!

«**Відомим**» у реченнях опису є назва предмета або його частин. «**Новим**» є назва ознаки.

Вправа 121. Перепишіть речення й позначте «відоме» й «нове» початковими літерами над відповідними словами.

1. Мандаринка не іграшкова, а справжня, золота і кругленька, як сонечко, смачна і солодка (*О. Іваненко*). 2. Листя вільхи овальне, з гострим кінцем (*В. Петров*). 3. Водяна лілія — найкраща краса озер, стариць та інших водоймищ України (*Л. Михайловський*).

Вправа 122. Прочитайте текст. Визначте тип мовлення. Думку обґрунтуйте.

КАЛИНА

На горбку пишалася своєю осінньою вродою розкішна калина. Од самого вершечка зайнялася вона гарячим полум'ям. Радісно перешіптувались зубчасті листочки від легенького подиху вітру. А з-поміж них визирали важкі коралові кетяги.

Поруч ріс молоденький стрункий ясен. Його скромна зелена постать нічим не приваблювала червонощоку калину, що безжурно жартувала з бабиним літом, ловила його і вкривалася від верху до самісінької землі, наче молода до шлюбу, прозорою білою фатою. Вона розкішно реготала до зажуреного сонця, до потьмареного неба.

Лише зрідка зиркала на свого сусіда, який горнувся до неї тонкими вітамі, ніби хотів заховати її пишну вроду від заздрісного ока. Навіть спробував заступити її, вгамувати той веселий, задьористий сміх. Та калина згорда випросталася, легенько відсунула ясеневі гілки і знову виставила напоказ всьому світові свою красу і принаду.

На ту пору десь взялися дівчата-щербетухи. Як вгледіли горду красуню та як накинулися на неї, то геть пошматували її розкішне плаття, в пучечки поклали червоні кетяги. Дівчата радісно щебетали, свої голови багряними ягодами квітчали, калина ж ридма ридала.

Засумував ясен, затужив за понівеченою подругою і почав скапувати на землю зеленими листочками (*За М. Магєрою*).

Вправа 123. Розгляньте малюнок. Чи знаєте ви ці квіти? Прочитайте текст. Визначте його основну думку і тип мовлення. Запишіть текст із пам'яті.

МАЛЬВИ

Обабіч шляху цвіли мальви...

З давніх-давен українські ружі росли коло кожної хати, сягали аж під стріху пурпуровими дзвониками. Скільки про них пісень створено! Особливо любили ті вогнисті квіти дівчата і часто заплітали у свої вінки, пускаючи їх на воду в ніч на Івана Купала. І ось тепер мальви-ружі вийшли з тісних дворів, закрасувалися край дороги і грають у свої пелюсткові ніжні сурми хвалу молодості. Квітують у буйному шаленому радінні, ніби знають, що народжені вони для краси, простору і сонця (*За І. Цюпою*).

Вправа 124. Перепишіть, уставляючи замість крапок дібрані з довідки означення. Зіставте поданий і списаний тексти, зробіть висновки.

Мабуть, немає людини, яка була б байдужою до ... краси цих навдивовижу ... , ..., дуже ... квітів. Вони здаються виготовленими з

якоїсь особливо ... , ... порцеляни надзвичайно ... руками ... гномів (З журналу).

Довідка. Ніжних, витончених, ароматних, чарівної, прозорої, ніжної, майстерними, лісових.

Вправа 125. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. До якого типу мовлення він належить? Свою думку доведіть. Укажіть на засоби зв'язку речень у тексті. Запишіть текст під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть прикметники, за допомогою яких автор описує соняшник.

Зразок: золотими пелюстками.

КВІТКА СОНЦЯ

На високому стеблі квітка з золотими пелюстками. Вона схожа на сонце. Тому і називають квітку соняшником.

Спить уночі соняшник, схиливши золоті пелюстки. Та вранці, тільки сходить зірниця, пелюстки тремтять. То соняшник жде сходу сонця, радіє йому: «Добрий день, сонечко, я так довго чекав на тебе!»

Удень сонце підіймається все вище й вище, пливе по небу. І соняшник повертає за ним свою золоту голівку. Увечері сонце заходить за обрій, і квітка востаннє усміхається його золотому промінню (За В. Сухомлинським).

Прочитайте і запам'ятайте!

Опис предмета не можна плутати з оцінкою предмета. Оцінка, як і опис, відповідає на питання: який? яка? яке? які? Проте в описі називаємо ознаки предмета: розмір, форму, колір, смак. Ці ознаки сприймаємо органами зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Оцінка ж є результатом діяльності людського мислення. Наприклад: гарний, чудовий, привабливий, поганий, нікудишній.

Опис предмета можна складати в науковому чи в художньому стилях. Науковий опис стислий, у ньому подаємо інформацію про розмір, форму, вагу, колір предмета. Усі слова вживаємо в прямому значенні.

У художньому описі слова використовуємо в переносному значенні, щоб створити образ, викликати певне ставлення до нього.

Вправа 126. Прочитайте уривки. Який з поданих описів складено в науковому стилі, який — у художньому? Свою думку доведіть.

НАРЦИС

Рослина багаторічна, до 40 см заввишки. Має сплющене стебло, 2–4 плоских сизо-зелених листочки, зібраних у приземному пучку. Оцвітина з довгою циліндричною трубкою, 6-роздільним відгином і блюдцевидним жовтуватим привіночком.

ХРИЗАНТЕМИ

Хризантеми — квіти осені. Квітка — наче сонечко. Видовжені пелюсточки відходять промінцями від середини. Бордовий колір прекрасно вписується серед багряного, жовтого, зеленого кольорів. Квіточки зіп'ялися на тендітних, тоненьких ніжках. Свіжа, яскрава зелень листя робить ці квіти надзвичайно красивими. Форма листя нагадує листки дуба. Тому в народі рослину називають ніжно дубками.

Вправа 127. Ти — перекладач. I. Прочитайте текст, перекладіть його українською мовою. Визначте тип тексту. Дайте йому назву.

Az ős a kedvenc évszacom. Szeretem, amikor a levelek vörösbe és narancsba fordulnak. Gyönyörű látványt nyújtanak a holdfényben, és elképesztő változáson esnek át. A tavaszi és a nyári zöldellés csak árnyéka a fák igazi valójának, ez a buja színvilág igazi csoda, és minden áldott évben bekövetkezik, amikor az éjszakák egyre hidegebbek lesznek. Mintha ezekkel a tüzes színekkel kárpótolnák, hogy eltűnik a meleg (*J.R. Ward*).

II. Доповніть текст власними думками про осінь.

Тестове завдання для самоперевірки

1. Укажіть типи мовлення:

- А розповідь, опис, роздум, оцінка предмета (явища);
- Б розповідь, опис, художній, науковий;
- В художній, публіцистичний, опис, роздум;
- Г публіцистичний, художній, розповідний, науковий.

Словник

Худоба — одомашнені тварини, що навмисно утримуються в сільському господарстві для отримання різноманітної продукції.

Порцеляна — один із видів тонкої кераміки — білий матеріал.

востаннє — utoljára
зірниця — csillag
обрій — láthatár, horizont
порцеляна — porcelán
промінь — sugár
радіти — örül

соняшник — napraforgó
схожий — hasonló
схід сонця — napkelte
тремтіти — megreszket, megrezeg
усміхатися — elmosolyodik
худоба — (szarvas) marha

§ 20. Докладний переказ тексту-опису предмета (письмово)

Вправа 128. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки. Доведіть, що текст є описом предмета. Визначте, до якого стилю мовлення він належить.

Ялина — хвойне вічнозелене дерево з короткою глицею, довгастими шишками і конусоподібною кроною.

Хвоя чотиригранна або плоска, зберігається на дереві 5–9 років, розміщується на гілках спіралью.

Насіння визріває восени. Ялини — тіньовитривалі дерева, можуть витримувати значну вологість ґрунту і повітря, незначне заболочування; більшість видів погано витримують задимлення і пил (*З енциклопедії*).

Вправа 129. I. Пригадайте, які типи і стилі мовлення ви вивчали. Заповніть таблицю.

Типи мовлення	Стилі мовлення

II. Укажіть, які особливості опису вам відомі.

Вправа 130. I. Прочитайте уривок із твору. Скажіть, чим відрізняється цей опис ялинки від опису в попередній вправі.

Під деревами, на білому, як цукор, снігу, сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глицею замаячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки. Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... (*За М. Коцюбинським*).

II. Випишіть слова та словосполучення, якими характеризується ялинка в художньому описі.

III. Випишіть епітети до слова **деревце**.

Прочитайте і запам'ятайте!

Художній опис допомагає створити яскраве й образне уявлення про предмет, особу, явище, дає змогу визначити ставлення автора до них. Для художнього опису характерне вживання епітетів, порівнянь тощо. У художньому описі виділяють такі частини: перше враження; загальна характеристика предмета, особи, явища; опис окремих ознак предмета, які підтверджують його характеристику; ставлення до описуваного об'єкта.

Вправа 131. Перепишіть вислови про калину та вербу. Замість крапок поставте пропущені букви. Поясніть правопис цих слів.

Без в...рби і калини нема України. Убралася в біле плаття, як калина в білий цвіт. Пишна та красива, мов ч...рвона калина. Щоки ч...рвоні, як кетяги калинові. Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте. В...сною калина білим цвітом квітує, а вос...ни ч...рвоні ягоди дарує. Де в...рба, там вода. Де срібліє в...рбиця, там здорова водиця. Зацвіла в...рба — прийшла в...сна. На городі під в...рбою стоїть колодязь із водою.

Вправа 132. Творча робота. I. Розгляньте малюнок. Що ви знаєте про вербу?
II. Прочитайте текст. З'ясуйте, до якого стилю належить цей опис.

Ще довкола сніги біліють, але вже сонце на весну повернуло і трохи потепліло, а на верболах біля річок, ставків і на узліссях з'являються ніжні пухнасті котики. Це верба цвіте, нагадуючи, що весна вже не за горами.

Верба — дерево або кущ із гнучким гіллям, вузькими листочками. Крони широкі, шатроподібні.

Квіти зібрані в сережки. Зацвітають до розпускання листків.

Пухнасті вербові котики — вражаючий символ краси. «Зацвіла верба — прийшла весна», — кажуть у народі.

Верба — одне з найпоширеніших дерев в Україні, одне з найулюбленіших у народі. Здавна супроводжує вона людські поселення і двори. Нею обсаджували ставки, береги річок, дороги. І в цьому наші предки вбачали господарську доцільність. Верби зміцнюють береги.

Народна мудрість давно завважила: де ростуть верби, там чисті джерела. З давніх-давен криниці переважно копали під вербою. Верби над ставом — традиційна прикмета українського села (*З журналу*).

III. Випишіть слова з подовженими приголосними і поясніть їхній правопис. З'ясуйте за тлумачним словником значення слів: *гнучкий, вербові котики, шатроподібні, сережки, поселення*.

IV. Визначте тему та мікротеми тексту. Складіть і запишіть його план.

V. Напишіть за планом докладний переказ тексту.

Словник

гнучкий — hajlékony

джерело — forrás

доцільний — célszerű

завважити — észrevette

копати — ás

поселення — település

предок — ősz, előd

прикмета — jel

саджати — ültet

сережки — barka

став — (halas)tó

укріплювати — megerősít

§ 21. Повторення й узагальнення вивченого з теми «Поняття про текст»

Вправа 133. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Доберіть заголовок. Визначте основну думку наведених поетичних рядків. Які вислови допомагають її розкрити?

Цвіте калина в нашому саду,
Її просту одягу вінча вінок, як ніжну молоду.

Віночок із маленьких квіточок –
 Непишних, некрасивих, непримітних.
 Вона отак, як наша доля, квітне,
 Вона України рідної вінок!
 Червоні кетяги калини
 Горять вогнями усіма,
 Без калини нема України,
 Без народу України нема.

(М. Сингаївський)

Пригадайте!

Основні поняття до розділу «Текст»

Ознаки тексту	Будова тексту	Тип висловлювання	Стиль, до якого належить текст
задум (основна думка)	тема	розповідь (що відбулося)	розмовний
зв'язність	мікротема	опис (який предмет)	художній
Завершеність	тематичне речення	роздум (чому так відбувається)	науковий
	тематичне слово		публіцистичний
			офіційно-діловий

Вправа 134. Користуючись таблицею, дайте відповіді на подані нижче запитання.

1. Що називається текстом?
2. У чому різниця між текстом і реченням?
3. Які основні ознаки тексту?
4. Що називається темою тексту? Основною думкою?
5. Як пов'язуються між собою речення тексту?
6. Які ви знаєте типи мовлення? Стилi мовлення?

Вправа 135. I. Прочитайте тексти. Визначте тему й тип мовлення кожного. З'ясуйте, чи однакові ці тексти за темою та типом. Чим ці тексти відрізняються? До яких стилів належать?

Текст 1. Послухайте легенду. Колись давно нашу землю загарбали татари. Вони нападали на села й міста, спалювали їх, старих людей і дітей убивали, а молодих забирали в полон. Ось одного разу схопили вони зненацька кількох дівчат і наказали провести до великого міста. Дівчата завели лютих ворогів у непрохідні ліси. Коли зрозуміли вороги це, то було вже пізно, бо потрапили всі в густі хащі. Оскаженілі від люті, порубали вони дівчат шаблями. Там, де пролилася кров дівоча, вирости кущі з яскраво-червоними ягодами, ніби краплинами крові. Калина є пам'яттю за всіма полеглими.

Текст 2. Калина — це оберіг України. З калиною пов'язано багато обрядів, звичаїв. Калина — найулюбленіша рослина нашого народу. Образ її оспіваний в українському фольклорі. У віршах, казках, переказах, легендах калинові ягоди порівнюються з червоним намистом-коралами і вродливою дівчиною. Калина — символ рідної землі, отчого краю, батьківської хати. У розлуці ми згадуємо калину, тужимо. Калина — це той символ, що пам'ять людська береже, нагадуючи про рідні краї, символ безсмертя. Козак, умираючи на чужині, просить: «...насипати високу могилу..., посадити в голову калину. Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти, будуть мені приносити від родиноньки вісті».

Текст 3. Калина — кущ, або невелике дерево заввишки до 5 м. Росте в лісах і чагарниках, майже в кожному дворі України. На нашій планеті існує понад 200 видів калини. Ця рослина з родини жилолистих, має трилопатеві листки, гілки голі, суцвіття негусте, віночки білі. Плоди ягодоподібні, овальні, яскраво-червоні, з однією кісточкою. На смак ягоди і кора гіркі, терпкі. Кора має зеленувато-сірий колір. Калина — це харчова, лікарська, медоносна рослина. З неї готують варення, кисіль, компоти, начинку для цукерок. Калина також фарбувальна рослина.

II. Поділіть один з текстів (на вибір) на мікротеми та абзаци. Складіть простий план. Визначте основну тему і думку. Придумайте заголовок. Доведіть, що в тексті є все потрібне для розкриття його теми та основної думки. Визначте мовні засоби зв'язку речень у тексті.

Вправа 136. Ти — редактор. Випишіть речення зі стилістичною помилкою. Виправте її.

Зразок. Поснідавши, я дивлюся телебачення. — Поснідавши, я дивлюся телевізор.

Наші предки в рослинах бачили щось незвичайне. Усім було весело під час візиту до лісу. В Україні є багато самотутніх родинних традицій. Саме Корольов першим почав штурм космосу. Думай і роби все для того, щоб перемагало добро. У маминих оченятах не було ні фальші, ні лукавості.

Вправа 137. Творча робота «Я — калина, я — краплина твого серця, Україно!»

I. Розгляньте малюнок.

II. Напишіть твір-опис «Калинонька» за поданим планом.

План

1. Любов до калини.
2. В осінніх барвах.
3. Калина — символ України.

Зразок твору

Українці споконвіку любили калину. Садили її біля хати, у садку, над річкою, у полі. Калина любить сонце та українські землі.

Стоїть серед поля розлогий кущ калини. Під кущем трава зеленіє. Пташки між гіллям щебечуть. Багряне листя ввїбрало всю красу осені. Ще більше милують око ягоди. Червоні кетяги, вкриті краплинами роси, аж горять на сонці. Калина, мов дівчина-красуня, ніжна і чарівна. Дивишся на неї і милуєшся.

Про червону калину складено багато пісень. Із нею порівнюють не тільки дівчину, а й Україну. Калина — це символ України.

III. Напишіть твір-опис «Багряна красуня» за поданим планом.

План

1. Калина восени.
2. Багряна красуня.
3. Калина — лікарській кущ.

Зразок твору

У наш сад завітала чарівниця-осінь. У золоті осінні барви вдяглися дерева, кущі, трави. Осінь одягла всі ліси й гаї в золоті листочки. Не забула вона й про кущ калини, який росте в нашому садку. Їй чарівниця подарувала червоне намисто.

Ніжна калина стоїть, немов дівчина у червоній хустинці. На багряному листі дзвенять краплинки роси. Калина — красуня. Вона милує людей своїми прекрасними кетягами. Бабине літо снується по її багряному листі.

Калинові ягоди лікують різні хвороби. Сік їхній терпкий, але повертає здоров'я застудженим людям. У віршах, піснях калину порівнюють не тільки з дівчиною, а й з Україною.

IV. Напишіть твір-казку «Що мені нашепотіла калина?». Складіть план.

Зразок твору

Під вікнами бабусиної хати росте кущ калини. А на ньому кетяги червоні. Я підійшла ближче, тонкі гілочки схилилися і пригорнулися до мене. І калина шепотіла: «Нарви собі ягід, дитино, і пий чай, коли захворієш. Подякуй бабусі за те, що вона мене посадила, щедро підливала, пестила». Я поцілувала бабусю й вирішила, що посаджу калину біля своєї хати.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Прочитайте уважно текст. Виконайте завдання 1–6 до нього.

1. **Ці квіти** називають ірис (від грецького — веселка), або **півники**. 2. Відомо багато видів півників, найбільш популярні серед них — бородаті. 3. Вони бувають низько- і високорослі. 4. За забарвленням квіток — однокольорові та двокольорові. 5. Словом, різнобарвні, від білого з різними відтінками до бурякового та майже чорного. 6. **Будова квітки** така, що добре видно всю її структуру. 7. **Верхня частина пелюсток** ніби полакована, особливо добре це помітно під променями сонця. 8. Нижня — оксамитова. 9. Це квіти першої

половини дня, тому ділянку для них вибирають таку, щоб її освітлювало сонце (Із журналу).

1. Тема тексту:

- А будова півників;
- Б бородаті півники;
- В природа навколо нас;
- Г види півників.

2. У тексті кількість мікротем:

- А одна;
- Б дві;
- В три;
- Г чотири.

3. Перший абзац (мікротема) об'єднує:

- А 1–3 речення;
- Б 1–4 речення;
- В 1–5 речення;
- Г 1–6 речення.

4. З-поміж виділених слів (сполучень слів) «новим» у реченнях є...

- А ці квіти;
- Б півники;
- В будова квітки;
- Г верхня частина пелюсток.

5. Тематичним у тексті є речення:

- А перше;
- Б п'яте;
- В шосте;
- Г дев'яте.

6. Займенники є засобом зв'язку:

- А першого і другого речень;
- Б другого і третього речень;
- В четвертого і п'ятого речень;
- Г шостого і сьомого речень.

Словник

загарбати — hatalmába került; birtokol	пізно — későn
зненацька — hirtelenül, váratlanul	полон — fogság, rabság
зрозуміти — ért, felfog	полягти — elesik
нападати — támad, rátámad	спалювати — eléget, leéget, kiéget
наказувати — parancsol	убивати — megöl, meggyilkol
непрохідний — járhatatlan	хаща — erdő sűrűje
оскаженіти — dühöng; megőrül	шабля — kard